

ҚАРЖЫ ЕҢ МАҢЫЗДЫ
МӘСЕЛЕЛЕРДІ ШЕШУГЕ
ЖҰМСАЛСЫН

2-бет

ҚАЗАҚ
ҚАШАН ДҰРЫС
ТАМАҚТАНАТЫН
БОЛАДЫ?

7-бет

«АК ЖОЛ»:
ОСВОБОДИТЬ ШКОЛЫ
ОТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
СИСТЕМЫ «КУНДЕЛИК»

4-бет

ҚАЗАҚҰНИ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ - САЯСИ АПТАЛЫҚ

www.qazaquni.kz

qazaquni2000@gmail.com

2000 жылғы 11 тамыздан шыға бастады

№44 (862), 11 қараша, 2019 жыл

ЖАСТАР ЖЫЛЫ ЖАЛҒАСЫН ТАБА МА?

Академик, жазушы
Ғарифолла ЕСИМ

ЖАҢА СӨЗ

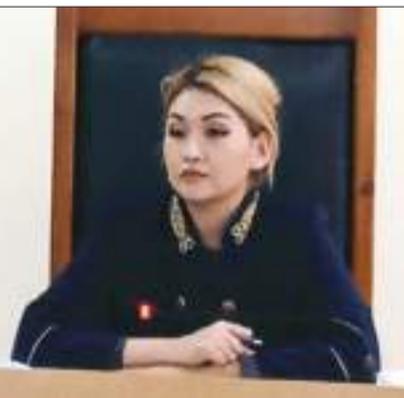
Жаңа партияға біз секілді жасы келгендерді қабылдаудың еш қажеті жоқ. Партия – жастардікі болуы табиғи жағдай. Қазақ қырықта қамал алады дейтін, яғни, негізінен қырық жастағылар партиясы болғаны жөн. Біздің қуат Нұр-Отанмен сарқылды. Жаңа сөз жастардікі. Біз ақсақалдармыз...

8-9
бет

Ал шындап келгенде оған ешқандай қаулының да қажеті жоқ, жастар мәселесін тұрақты түрде назарда ұстап, баса көңіл бөліп отыруды күнделікті міндетімізге айналдыру керек. «Біздің болашағымыз – жастар!» – деп айқайлағанда алдымызға жан салмаймыз. Іс жүзінде олардың ел болашағы үшін жұмыс істеуіне толық мүмкіндік жасаған жоқпыз. Жастар қазір жоғарғы буынның «қолбаласы» деңгейінде қалып отыр. Шын мәнінде олар қандай да бір істің алдыңғы шебінде жүруге тиісті. Түрлі саладағы төменгі басшылық орындарынан бастап, жоғарғы Парламентке дейінгі лауыздарға тартып жастарға жол ашқанымыз ләзім. «Ақыл – жастан, асыл – тастан» – деген халық даналығын ұмытпайық...

3
бет

СОТ КІМНІҢ СОЙЫЛЫН СОҒАТЫНЫ БЕЛГІЛІ БОЛДЫ

ҚОРҒАУШЫЛАР
ОҒАН ҚАРСЫЛЫҚ
БІЛДІРДІ | 6-бет

СҰЛУЛЫҚТЫҢ СИМВОЛЫ

Рая... Раечка, Раиса, Раиса Мажитовна, Раиса Мұхамедиярова... – Мүсірепова... Ел-жұрт ол кісіні осылай атайтын. Мен ол апайды алғаш кинодан көрдім. Дұрыс-дұрыс...
Иә, сол, «Менің атым – Қожадан» Майқанованың ролінде... Көрдім де иландым... Жек көрдім...

16
бет

МАТРИЦА ЖИЗНИ: В КАЗАХСТАНЕ – НОВАЯ РЕВОЛЮЦИЯ!

Мы вступили в век цифровых технологий, в котором незаметно меняется «матрица жизни». За считанные минуты сегодня можно сделать уйму важных дел, не выходя из дома. Был бы под рукой смартфон или компьютер с выходом в интернет. Ныне можно оформить ребенка в детский сад или в школу онлайн! Можно записаться к врачу или оплатить коммунальные услуги онлайн. Можно даже учиться в учебном заведении онлайн...

5
бет

ПРЕЗИДЕНТ ҰЛТТЫҚ КЕҢЕС МҮШЕЛЕРІН ҚАБЫЛДАДЫ

Бұл ұйым құрылғаннан бері ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлттық сенім кеңесінің мүшелерін қабылдауды тұрақты үрдіске айналдырып, қоғамды толғандыратын мәселелерді бірігіп талқылауды қолға алды.

«Байтақ болашақ» Экологиялық альянсы» РҚБ президенті Азаматхан Әміртаевпен кездесу барысында еліміздегі экологиялық ахуал, халықтың экологиялық түсінігі мен мәдениетін арттыру мүмкіндіктері секілді мәселелер талқыланды. А.Әміртаев шағын және орта бизнесті қолдауға және экологиялық жобаларды іске асыру үшін шетел инвестициясын тартуға қатысты бірқатар ұсыныс айтты. Қоғам қайраткері, саясаттанушы Айдос Сарыммен кездесуде Қазақстандағы гуманитарлық ғылымның даму

перспективалары, еліміздің қоғамдық-саяси өміріне оның әсері, «Рухани жаңғыру» бағдарламасының жүзеге асырылуы мен идеологиялық саясаты сияқты мәселелер көзғалды. Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің алғашқы отырысынан кейін, Кеңес мүшелері тарапынан айтылған ұсыныстар

Президент Әкімшілігі мен Үкіметте өткен жиындарда талқыланып, пысықтау жұмыстары жүргізілгенін атап өтті. «Нақты нәтижелерге қол жеткіздік. Жуық арада кейбір заңнамаларға енгізілетін өзгерістерді пысықтау керек. Содан кейін Ұлттық кеңестің екінші отырысы шақырылады» — деп қорытындылады Президент.

АЗАМАТТАРДЫҢ АРЫЗ-ШАҒЫМДАРЫ ҚАРАЛДЫ

Елордада ҚР Президенті Әкімшілігінің қоғамдық қабылдау бөлімі кезекті рет азаматтардың арыз-шағымдарын қарады.

Қабылдауды ҚР Президентінің көмекшісі — ҚР Президенті Әкімшілігінің Өтініштерді қарауды бақылау бөлімінің меңгерушісі Аида Балаева және

арнайы жұмыс тобы жүргізді. Әкімшіліктің хабарлауынша республиканың барлық өңірінен 102 адам қабылданды. Олар түрлі салаға қатысты түйткілді мәселелер бойынша сұрақтарын қойды. Атап айтсақ, құқық қорғау және сот қызметі (55), жергілікті атқару органдары (27), Денсаулық сақтау министрлігі (7), Ұлттық банк (6), Сыбайлас жемқорлыққа

қарсы іс-қимыл агенттігі (6), Әділет министрлігі (5), Еңбек (5), БҒМ (4), Ауыл шаруашылығы (1) министрліктерінің құзіретіндегі мәселелерді көтерген. Әсіресе, бұл қабылдауда жеке сот істері көп қозғалды. Қабылдауда болғандардың басым бөлігі тұрғын үй, медицина саласына және жергілікті сот органдары жұмысына көңілдері толмайтынын білдірген.

ҚАРЖЫ ЕҢ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕРДІ ШЕШУГЕ ЖҰМСАЛСЫН

Мәжілістің кезекті жалпы отырысында мемлекетіміздің әкімшілік-аумақтық құрылысы, мемлекеттік басқару жүйесін және бюджетаралық қатынастарды жетілдіру мәселелеріне қатысты заң жобасы талқыланды.

Депутаттар алдында Ұлттық экономика министрі Руслан Дәленов жергілікті бюджеттер 400 млрд. тенгеге көбейтілетіндігін айтты. Осы заң жобасының маңыздылығына айрықша назар аударған Нұрлан Нығматулин әсіресе, заң жобасында көрсетілген шағын және орта бизнестен түсетін корпоративтік табыс салығы түсімдерін жергілікті бюджетке беру жайына баса көңіл бөлді. «Шын мәнінде, осы корпоративтік табыс салығын жергілікті бюджетке беру туралы шешім өте орынды, өте қажетті. Енді жергілікті атқарушы органдар түсетін барлық қаржыны халықтың ең маңызды мәселелерін шешуге жұмсау қажет», — деді Мәжіліс төрағасы. Нығматулин қаражат түсті екен деп оңды-солды бағдарламалар

ойлап таппай, қаражаттың әрбір азаматтың игілігіне тиімді жұмсалуды қатаң бақылауға алу керектігін атап өтті. Сондай-ақ, корпоративтік табыс салығынан түскен қаражат аймақ тынысына серпін беріп қана қоймай, шағын кәсіпкерліктің дамуына да жол ашуға тиіс. Талқылау соңында Мәжіліс Төрағасы айтылған барлық ұсыныс-пікірлердің екінші оқылымға дейін жан-жақты пысықталу керектігін тапсырды.

ЕТ ЭКСПОРТЫ ІШКІ НАРЫҚТАҒЫ БАҒАНЫ КӨТЕРІП ЖІБЕРДІ

Қазақстан ет экспортын ұлғайтқаннан кейін ішкі нарықтағы өнім бағасы көтерілгенін Ауыл шаруашылығы министрі Сапархан Омаров мәлімдеді.

Жиында ҚР Президентінің көмекшісі — Қауіпсіздік кеңесінің хатшысы Қалмұханбет Қасымов «Қазақстан экспортты ұлғайтуда. Бұл жақсы әрі дұрыс. Дегенмен, көптеген сарапшының, оның ішінде Ұлттық банк мамандарының пікірінше, азық-түлікті сыртқа шығару ішкі нарықтағы бағаның көтерілуіне түрткі болады екен. Мәселен, ет, ұн, жарма... Сіздің ойыңызша, экспорт ішкі нарық бағасына әсер ете ме?», — деп сұрады министрден. Министр азық-түлік экспорты мен ішкі нарықтағы бағаның арасында байланыс бар екенін жасырмай айтты. «Әрине, ішкі нарыққа экспорттың әсері бар. Мәселен, қазір біз ет экспортын жақсы жолға қойдық. Бұл ретте жасыратын ештеңе жоқ. Өзбекстан біздің етімізді алып жатыр. Сол себепті, елде ет бағасы көтеріліп келеді. Бірақ, екінші жағынан біз ауыл шаруашылығы өнімдерінің экс-

порттына шектеу қоятын болсақ, мәселен ет пен ұнға, онда сыртқы нарықты жоғалтып аламыз», — деді С.Омаров. Оның алға тартқан дерегіне қарағанда, Қазақстан астық экспортына шектеу қойған кезде сыртқы нарықтың басым бөлігінен айырылып қалған. «Қазір ғана біз оны біртіндеп қалпына келтіріп жатырмыз. Сондықтан, ең алдымен ауыл шаруашылығы өнімдері көлемін ұлғайтуымыз керек. Бұған қоса, логистика, салық салу, алыпсатарлық сынды ішкі мәселелерді шешуге тиіспіз. Айталық, өндірушілер еттің келісін 1,5 мың тенгеден сатады. Ал содан кейін ол ет 2,2 мың тенгеден саудаланады. Бұл орайда, алыпсатарлар пайда тауып отыр», — деді ол.

ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ БАРШАҒА ҚАЖЕТ

Қазақ білімінің қарашанырағы — Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Заң факультетінің кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасы құқықтық емес әрбір мамандықта білім алып жатқан студенттердің құқықтық сауатын арттыру үшін «Қазақстан құқығы» атты пәнді өткізуде.

Заман талабына сай құқықтық мамандықта дәріс алып жатқан жастар ғана емес, Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-ші бабында көрсетілгендей, әрбір адам өзінің құқықтары мен бостандықтарын жете білуі керек. Сондай-ақ, аталмыш пәнді студенттерге өткізудегі негізгі мақсат — олардың құқықтық білімін шындей оты-

рып, құқықтық әлеуметтік сенімін нығайту, әрі студенттердің құқықтық әлеуметтік үрдісін қалыптастыру. Өйткені, Алматыда мегополиске жоғары білім алу үшін еліміздің түкпір-түкпірінен келген әрбір жас өскін үшін жеке тұлға ретінде қалыптаса отырып, қоғам алдындағы өзінің рөлі мен жауапкершілігін білуі аса маңызды. Бұл тұрғыда дұрыс бағыт-бағдар беру — біздің басты мақсатымыз. Нәтижесінде біздің жастарымыз өздерінің құқығын жоғары дәрежеде білуге мүмкіндік алып отыр. Ал құқығын жетік білген әрбір адам өз мұратына жетеді.

Айнаш ЕСЕКЕЕВА,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-
нің аға оқытушысы

ӘҢГІМЕ ӨЗЕГІ — АБАЙ РЕНЕССАНСЫ

Алматы облысы Іле ауданының орталығы — Өтеген батыр ауылындағы №24 лицейде М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты Абайтану және әдебиет тарихы бөлімінің меңгерушісі, әдебиет зерттеуші, профессор Серікқазы Қорабайдың «Абайдың тілі мен тағылымы — адамзатқа аманат» тақырыбындағы кездесу кеші болып өтті.

Кездесуде оқушылар Абайдың өмір жолы мен шығармашылығы жөнінде тың мағлұматтар алды. Кеш қонағы С.Қорабай қазақ қоғамы Ренессансының бастауы болған Абай шығармашылығының Адамға көңіл бөлу, Адамды дәріптеу сияқты басты ерекшеліктеріне тоқталып, ұлы ақын поэзиясының саналы Адам, толымды Адам тұжырымдарын ашып берді, Абайдың 175 жылдық мерейтойына дайындық барысы туралы әңгімеледі, оқушылардың «Рухани жаңғыру» бағдарламасы мен Абай тұлғасына байланысты көптеген сұрақтарына жауап қайтарды.

Кеште оқушылар Абай өлеңдерін оқып, әндерін орындады, Энергетика ауылдық округінің әкімі Бауыржан Жұмабаев, лицей директоры Гүлжан Ерубаяева сөз сөйлеп, тартымды кездесудің маңыздылығына тоқталды.

Бақтылы ҚҰРБАНБАЕВА

ШӘМШІ ҚАЛДАЯҚОВТЫҢ ЕСКЕРТКІШІ АШЫЛДЫ

Алматыда қазақтың біртуар ұлы, атақты композиторы Шәмші Қалдаяқовтың ескерткіші салтанатты жағдайда ашылды.

Ескерткіш халықтың көп жиналатын орыны Респубика сарайының солтүстік жағына қойылды. Ашылу рәсіміне белгілі өнер адамдары мен көптеген қала тұрғындары қатысты. «Шәмші ағамыз өзінің әндерін жастарға да, жастардың махаббатына да, думанға да, ел абыройын асқақтататын жағына да бағыштаған. Ол өзінің әдемі әндерімен әр шаңырақты тербетіп қойған жоқ, бүкіл қазақ жеріні тербетті. Ел тәуелсіздік алған соң Халық әртісі атағын алды. Ал бірақ халқ оның атағын одан әлдеқайда бұрын берген, «Қазақ вальсінің королі» деген. Ондай атаққа жететін атақ жоқ. Бұл — елдің, халықтың сүйспеншілігі», — деді қала әкімі Бакытжан Сағынтаев.

«Жастар жылы!» – деп жар салып, ұлардай шулап ұрандатып жүргенімізде сол жастарды жарылқаймыз деген бір жылдың қалай өтіп кеткенін білмей де қалған сыңайлымыз. Бізге қарағанда уақыт шіркін өз міндетін мінсіз атқарады, бағдарламаларымыз бен жоспарларымыздың орындалуын күтіп тұрмайды. Қалған бір жарым айда жыл басында алға қойған міндеттеріміздің орындалмай қалған кем-кетігін бүтіндеп, етек-жеңін жинастыратын мезгіл де келіп жетті. Ұлтымыздың болашағы, қоғамның жазғашы күші саналатын жастарымыздың жан-жақты өсіп-дамуына аталмыш кезеңде қандай нақты мүмкіндіктер жасадық?

Бағдарлама мен жоспар бар жерде оның орындалуы да маңызды міндет. Ең басты атқарушы билік болып табылатын ел Үкіметі бұл бастаманы барынша іске асыруға, арнайы нақты жұмыс жоспарын құрып, барлық аймақтарды қамтуға міндеттелгені де белгілі. Ол үшін «Жастар жылы» дегенді қалай түсінеміз, оның мақсаты не, не жасалуы керек, бүгінгі жастардың алдында кедергі болып отырған негізгі мәселесі қандай? деген сұрақтар бойынша терең зерттеу жүргізіп, оны саралап, атқарылатын жұмыстардың тізімін жасау керек болатын. Оны тізімдемей-ақ былай да белгілі жағдай емес пе? Жасыратыны жоқ, қазір 35 жасқа дейінгі жастардың көбінің не баспанасы, не тұрақты жұмысы жоқ. Ауылдан

деректерді нақты деп айта алмаймыз. Рас, елімізде жастарды жұмыспен қамту жұмыстары биыл қолға алынғанын көруге болады, бірақ қажет деңгейде емес. Бұл жөнінде «Жастар жұмыссыздығымен байланысты проблемаларды шешу үшін «Жас кәсіпкер» және «Жас маман» жобаларын қоса алғанда, бірқатар бағдарламалық шара көзделген», – деді министр. Дәурен Абаев «Дипломмен – ауылға» бағдарламасы бойынша мамандарға берілетін бір жолғы жәрдемақының мөлшері 70-тен 100 айлық есептік көрсеткішке (252 мың теңге) дейін ұлғайтылғанын атап өтті. «Дипломмен – ауылға» бағдарламасының іске қосылғанына біраз жылдар өтті. Шынын айтсақ бұл жоспарымыз да тым болмаса жастары-

Айтайын дегеніміз, оларды алдымен баспанамен қамтамасыз ету керек. Баспанасы болмаса олар қалай өмірге ұрпақ өсіріп, оларды қалай тәрбиелеп өсіреді? Бұдан баспана мәселесі еліміздегі демографиялық жағдайға тікелей әсер ететінін байқау қиын емес. Ал біздегі билікте отырған лауазымдылардың осы жағдайға байланысты, түсінігі мен көзқарасы мүлдем басқаша сияқты. Әкімдікке, жергілікті билік орындарына әлеуметтік көмек немесе баспана сұрап барғандар «Баланы біз үшін тауып па едіңдер, бала табарда үкіметпен ақылдасып па едіңдер?» дегенді естуге дейін жетіп отыр. Бұл қатты кеткендік, биліктегілердің елдің болашағы туралы түсініктерінің тым таяз екенін көрсетеді. Әрі-беріден

де 3 миллионнан астам оқушы білім алып жатыр. Білім және ғылым министрлігінің мәліметіне сүйенер болсақ, жаз кезінде Қазақстанда 21 мектеп ашылған. Республикалық бюджет қаражаты есебінен оған қоса 110 мектеп салынып жатыр. Оның ішінде 72-сі биыл пайдалануға беріледі. Жергілікті бюджет есебінен 94 мектеп, 29 мектепке қосалқы құрылыс салынып жатыр. Оның 17 мектебі мен 15 қосалқы құрылысы пайдалануға берілген. Сонымен қатар, 166 мектепте жөндеу жұмыстары жүргізілген. Әрине, оған қомақты қаржы жұмсалғаны белгілі. Бұл көрсеткіштер ешқандай күмән тудырмайды. Бұл да біздің ұрпақтарымызға деген қамқорлықтың белгісі. Бұл жерде сөз білім сапасы мен саладағы тиімді де тиімсіз сансыз реформалар туралы емес, жастарға білім алуға жасалған мүмкіндіктер ғана есепке алынып отыр.

Білім алудың басты сатыларының бірі – түрлі мамандық алып шығатын жоғары оқу орындары болып есептеледі. Елдің экономикасының дамуы да көп жағдайда осы салаға байланысты. Қазіргі кезде жоғары оқу орындарының басым бөлігі жекешелендірілген, оқу ақылы. Сондықтан, жастарға тегін оқу үшін мемлекет тарапынан гранттар бөлініп тұрады. Мысалы биылғы жылға бөлінген гранттардың жалпы саны 51 мыңға жетіпті. Шынын айтсақ, бұл аз емес, жеткілікті деуге тұрарлық. Өйткені, осыншама маманға жұмыс тауып берудің өзі оңай шаруа емес. Дәп осы мәселе бізде толық шешілмеген сондықтан да жастарымыз жұмыс іздеп шетелдерге кетіп жатыр. Жұмыс бар болса да жалақысы мардымсыз. Ол туралы нақты ресми дерек жоқтың қасы.

Сонымен жастарға арналған жылымыз да аяқталуға жақын қалды. «Не бітіріп, не қойдық?» деген сұрақты қоятын кез алыс емес. Күнделікті өмірімізге қарасақ жастар мәселесін толық шешіп тастамағанымыз айтпаса да түсінікті. Осы жыл басталғанда «Қазақ үні» газеті «Бір жылда жастарды жарылқай аламыз ба?» деген мақала жариялаған болатын. Сол кездің өзінде санаулы уақытта бұл күрделі мәселені шешетінімізге күмән келтіргенбіз. Өйткені осыншама ауқымды жұмысты бір жылда шешу мүмкін емес. Олай болса біз неге бір жылмен ғана шектелуіміз керек. Бұл жұмыс енді ғана басталды емес пе? Сондықтан, «Жастар жылы» керек болса Үкімет қаулысымен ұзарту қажет. Ал шындығында келгенде оған ешқандай қаулының да қажеті жоқ, жастар мәселесін тұрақты түрде назарда ұстап, баса көңіл бөліп отыруды күнделікті міндетімізге айналдыру керек. «Біздің болашағымыз – жастар!» деп айқайлағанда алдымызға жан салмаймыз. Іс жүзінде олардың ел болашағы үшін жұмыс істеуіне толық мүмкіндік жасаған жоқпыз. Жастар қазір жоғарғы буынның «қолбаласы» деңгейінде қалып отыр. Шын мәнінде олар қандай да бір істің алдыңғы шебінде жүруге тиісті. Түрлі саладағы төменгі басшылық орындарынан бастап, жоғарғы Парламентке дейінгі лауазымдарға тартып жастарға жол ашқанымыз ләзім. «Ақыл – жастан, асыл – тастан», – деген халық даналығын ұмытпайық...

ЖАСТАР ЖЫЛЫ ЖАЛҒАСЫН ТАБА МА?

Елбасының 2018 жылы 5 қазанда Қазақстан халқына арнаған «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Жолдауында: «Жастар мен отбасы институтын кешенді қолдау – мемлекеттің саясаттың басымдылығына айналуды тиіс. Жастардың барлық санатын қолдауға арналған шараларды толық қамтитын әлеуметтік сатының ауқымды платформасын қалыптастыру керек. Келесі жылды «Жастар жылы» деп жариялауды ұсынамын», – дегені жұртшылықтың есініде.

Аталмыш жолдау жастарды бір серпілтіп, бойына жігер сыйлағандай болған-ды. Себебі, ауылды дамыту, рухани жаңғыру сияқты тағы басқа бағытқа негізделген «арнаулы жылдар» болғанымен, еліміздің тарихында бұлай айыр-соңды жастарымызға бұл ұйым-сыйды, тікелей көңіл бөлінбеген-ді. Әдеттегідей бұқаралық ақпарат құралдары Президенттің аузынан шыққан бұл жалынды сөзді жерге түсірмей іліп ала жөнелді. Жастарға жұмақ орнатамыз дегенге саятын кезекті саят науқан басталды кетті. Еліміздің түкпір-түкпірінен ең белсенді деген ұрпақ өкілдерін жинап алып Елбасы «Жастар жылы» ресми түрде сәт-сапар тілеп, ашып берді. Тағы да әдеттегідей алдын ала дайындалған сценарий бойынша олар Елбасының қамқорлығына шексіз алғыстарын айтып, сенімін ақтайтындығына ант бергендей атойлап шыға келді. Одан кейін Жолдаудың қызуы басылмай тұрғанда құрметті депутаттарымыз қыруар қаржы шығындап, өңірлерге шығып оны тәптіштеп түсіндіріп қайтты. Жастар жылының ашылу салтанатына ұқсас түрлі форумдар мен конференциялар, флешмоб сияқты жүздеген шаралар барлық аймақтарда өткізілді. Жоғарыдан келген нұсқауды айна-қатесіз тоты құстай қайталап үйренген аймақ, қала басшылары да қарап қалған жоқ. Ол туралы басырлардан жарыса жазып, телеарналар тоқтаусыз көрсетіп жатты. Айтайын дегеніміз, «Жастар жылының» басталуында кемшілік болмады, ұтымды ұйымдастырылды.

қалаға жұмыс іздеп келген кейбір жастардың өз орнын таппай, түрлі қылмыстық әрекеттерге бой алдырып жататыны да бар. Оны жастардың ұрлық-қарлық, кісі тонау оқиғаларынан жиі көрінетінінен-ақ байқауға болады. Осындай кезеңсіз көріністер арғылу мақсатында мемлекет тарапынан жастарға қолдау көрсетілуі аса қажет, жастар жылының басты міндеттерінің бірі де осыған саяды.

Жастар үшін ең басты қажеттілік – білім алу, жұмыспен қамтылу және баспаналы болу. Бұл үш мәселе бір-бірімен тығыз байланысты. Егер осы басты үш мәселе шешімін тапса қалған кездесетін қиындықтарды жолай жөндеуге болады. Қазір республикада ресми деректерге қарағанда 3 миллион 800 мыңнан астам жас бар екен, бұл жалпы халық санының 21 пайызы деген сөз. Соның ішінде 81 мыңнан астамы жұмыссыз жүргені айтылды. Бұл туралы басқа емес, Ақпарат және қоғамдық даму министрі Дәурен Абаевтың өзі жақында мәлімдеген болатын. «2019 жылдың екінші тоқсанында жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 3,7 процентті немесе 81 мың адамды құрады», – деді Дәурен Абаев Мәжілісте өткен үкімет сағатында. Ал кейбір депутаттар сол жерде 81 емес, кем дегенде 200 мың жас жұмыссыз жүргенін айтып қалды. Жас өлшемі бойынша 1 миллион 181 мың жас ювеналдық топқа жатады – бұл 14 жастан 18 жасқа дейінгі адамдар. Министрдің айтуынша, жұмыспен қамтылған 2 миллионнан аса жастың арасында 77 пайызы – жалдамалы қызметкерлер. Оның ішінде 388 мыңы – аула саласында, 253 мыңы – сауда шаруашылығында, 239 мыңы – білім саласында, 218 мыңы өнеркәсіп нысандарында еңбек етеді. Ал қалған 23 пайызы – өзін-өзі жұмыспен қамтығандар. Яғни, ресми деректе айтылған жастардың төрттен бірі тұрақты жұмыспен қамтылбаған, кездейсоқ табыспен күн көреді. Жақсы істерді үстемелеп, кемшіліктерімізді жасырып кем етіп көрсететін «сырқатымызды» ескерсек бұл

лай орындалған жоқ. Өйткені, ауылға барған жастарға дұрыс жағдай жасалмағандықтан жас мамандардың көбісі оған құлықсыз. Олардың бірқатары қалаға қайтып кеткені жөніндегі деректерді тәсіл арналардан көріп жүріс елдер. Ол үшін сол ауылдардағы әлеуметтік-тұрмыстық жағдайды түзеп, жастардың мәдени демалуына да жағдай жасау қажет. Ал, ол жағы біздің ауылдарда ақсап жатқаны белгілі. Ауылдарға арналған арнаулы жылдар мен оған бөлінген қыруар қаржының қайда қалғаны белгісіз. Бұл алдында айтқан ең басты үш талаптың жұмыспен қамтуға байланысты бөлігі.

Біздің елімізде жастар халықтың жалпы санының 21 пайызын қамтиды дедік. Бұл мақтанарлық көрсеткіш емес. Еліміздің болашағы саналатын жастар саны халықтың төрттен біріне жетпейді. Сонда ертең кең-байтақ жерімізге кім ие болады? Оның жарқын болашағын кімдер жасайды? Бір отбасында орта есеппен кем дегенде үш бала болуы керек десек, жастар саны халықтың тең жартысынан көбірек болуы керек-ті. Сонда ғана ұрпақ жалғастығына, еліміздің болашағына сенімді боламыз. Әрине, ол үшін жас отбасыларына жағдай жасау қажет.

соң сол билікте отырғандар әлеуметтік көмекті өз қалтасынан шығарып беріп жатқан жоқ қой. Немесе өздері отырған баспананы босатып бер деп жатқан ешкім жоқ. Баспананы да олар ешкімге тегін бермесі белгілі. Оны аңған күннің өзінде білім-шағасының аузынан жырып, жылдар бойы өсімдік пайызымен ақша төлейді, үстеме бағасымен сатып алады деген сөз. Олай болса, неге олар қарапайым халықтың алдында шіреніп, міндетсініп ауыр сөздер айтуы керек. Әлде олар халыққа тиесілі еліміздің барлық байлығын үкіметімен қоса жекешелендіріп алып па еді? Жоқ, оларға ешкім қалтасынан ақша шығарып бер деп отырған жоқ, оған олар өлсе де бармайды. Бар болғаны жоғары жалақы алып билікте отырған соң лауазымына қатысты өз міндеттерін адал атқарып, осы міндеттерді дұрыс ұйымдастырып, халыққа лайықты қызмету ғана талап етіледі олардан.

Қазір ғылым мен білімнің дамыған заманы, сондықтан жастарға сапалы білім беру де өте маңызды. Биылдың өзінде Қазақстанда 7 мыңнан астам мектепте алғашқы қонырау соғылды. Оқу жылының басындағы жарияланған мәліметтерге қарағанда еліміздегі мектептер-

«АК ЖОЛ»: ОСВОБОДИТЬ ШКОЛЫ ОТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ «КҮНДЕЛІК»

Депутаты считают, что систему нужно доработать и ввести только тогда, когда все школы страны будут иметь доступ к интернету.

Депутаты фракции «Ак жол» направили запрос в адрес вице-премьера Бердыбека Сапарбаева, в котором призвали прислушаться к мнению педагогов и остановить использование системы «Күнделік» до устранения проблем, сообщает пресс-служба ДПК «Ак жол».

Как отмечено в запросе, фракция получила обращение избирателей, которые вновь пожаловались на проблемы с работой системы «Күнделік».

«В конце четверть преподаватели школ должны выставлять баллы за суммативные работы учеников. Министерство образования и науки требует своевременного заполнения электронного журнала «Күнделік», а неполадки на сайте не всегда позволяют уложиться в срок. В ведомстве не учли, что при одновременном заполнении «Күнделік» начинает зависать», — цитируют обращение депутаты.

В запросе отмечается, что около 700 школ имеют всего лишь одну точку подключения к Всемирной паутине со скоростью 4 Мб/с и меньше, около 100 школ

вообще не подключены к интернету. Из-за постоянных сбоев на портале «Күнделік» многие педагоги вынуждены заполнять данные по ночам.

Учителя сельских школ из-за фактического отсутствия интернета либо выезжают в райцентры, либо просят заполнить электронный дневник через родственников в городах.

В соцсетях родители жалуются на недоступность даже платных услуг в «Күнделік», что не позволяет им своевременно отреагировать на пробелы в знаниях своих детей, говорится в запросе.

«Остановка работы системы наступает уже при 500 обращениях — появляется надпись: «Превышен лимит запросов». Между тем в стране более 2,8 млн школь-

ников. Если даже пытаться пробиться в «Күнделік» круглосуточно, то каждую минуту на сайте будет около 2 тысяч обращений, то есть при нынешних возможностях эта система даже теоретически не в состоянии полноценно работать», — отметили депутаты.

Фракция «Ак жол» предложила остановить обязательное использование

системы «Күнделік» в школах страны до полного их охвата широкополосным доступом к интернету. Кроме того, за этот период необходимо доработать саму систему, обеспечив её бесперебойную работу и автоматическую защиту, отметили авторы запроса.

Infurburo.kz

ГОЛГОФА ДЛЯ АМРЕ

В Жамбылском областном русском драматическом театре состоялась премьера спектакля «Путь на Голгофу». Автором идеи исторической драмы об Амре КАШАУБАЕВЕ является депутат мажилиса, председатель ДПК «Ак жол» Азат ПЕРУАШЕВ.

Впервые театр в Таразе собрал вместе столь разноплановых зрителей — заядлых театралов и поклонников Мельпомены, а также политических и общественных деятелей.

Спектакль приехали посмотреть и авторы пьесы — юриконсульт и член редакционной коллегии Русского драматического театра имени Н. Погодина в Петропавловске, заместитель председателя северо-казахстанского филиала партии «Ак жол» Евгений КИНЦЕЛЬ и секретарь центрального совета ДПК «Ак жол» Арман НУРКАЛИЕВ. В одной творческой команде они оказались благодаря креативной идее Азата Перуашева.

— Всем известен уже прошедший в казахстанском прокате фильм «Амре», который снял американский режиссер-постановщик Джефф ВЕСПА, — отметил Азат Перуашев. — Картина получилась очень голливудской, на мой взгляд, несколько поверхностной. А сценарий, написанный Арманом Нуркалиевым, для думающего зрителя — это размышления о творческой личности, о судьбе нации в эпоху глобальных перемен. Я познакомил Армана с Евгением Кинцелем в надежде, что вместе они смогут воплотить на сцене эту пьесу. Сценарий был разослан казахстанским театрам, многие взялись за него, и мне особенно приятно, что впервые спектакль поставлен на сцене именно в Таразе, поскольку я сам житель Кордайского района Жамбылской области. К тому же своим гражданским долгом партия «Ак жол» считает распространение идей «Алаш» среди населения. Этой пьесой мы хотели донести до русскоязычной аудитории, в чем действительно историческая заслуга и в чем заключался гражданский подвиг алашординцев. В их идеях не было национализма, а было стремление аристократов духа (наподобие русской белой гвардии) привести

казахский народ к лучшей жизни, свободе и независимости.

Сам спектакль повествует о триумфе Амре Кашаубаева на Всемирном песенном конкурсе в Париже в рамках ЕХРО-1925, о его встречах с Мустафой ШОКАЕМ и Алиханом БОКЕЙХАНОВЫМ. (Известно, что певца преследовало ГПУ НКВД, подозревая, что он, встречаясь с алашординцем Мустафой Шокаем в Париже, передал его письмо в СССР другому алашординцу Ахмету Байтурсынову). Действие пьесы разворачивается в двух временных отрезках — Амре находится то в казематах и на допросах, то в своих воспоминаниях о поездках. Бесстрашный парень действительно стал связным в переписке «казахских декабристов». Находясь в сталинских застенках, он выбирал — стать ли предателем или остаться верным землякам, Отечеству, своему народу и его мечте обрести настоящую свободу. Он прошел свой путь на Голгофу до самого конца. Из истории известно, что Амре был найден мертвым ночью на одной из улиц Алма-Аты за день до премьеры в главной роли Тулегена в опере «Кыз Жибек» с примой Куляш БАЙСЕЙТОВОЙ. Но этого печального финала нет в спектакле — Амре Кашаубаева выпускают из тюрьмы, ему предстоит высылка. Режиссер не хочет ставить точку — ставит лишь многозначие...

Хочется отметить талантливую игру жамбылских актеров Сабита ТОЛЕКАНУЛЫ в роли Амре Кашаубаева, Бекназара ИЗБАСАРОВА в роли Алихана Бокейханова, Самата МАХАМБЕТОВА, сыгравшего Мустафу Шокая, Ксении МАЙНАШЕВОЙ в роли жены Амре Оразке, Анастасии НИКОНОВОЙ, сыграв-

шей сподвижницу Амре Гулирам ИБРАИМОВУ, а также Анатолия ПРОСАЛОВИЧА в роли следователя Владимира Александровича. Режиссером исторической драмы стал лауреат Международной премии имени Ч. Айтматова Куандык КАСЫМОВ. Художником-постановщиком выступила Рахат САПАРАЛИЕВА.

— Спектакль захватывает с первых минут, смотрится на одном дыхании, думаю, постановка заставит нашу молодежь вникнуть в суть того времени, найти литературу, статьи в интернете и узнать больше о представленных личностях алашординцев, об их истинных порывах, — говорит заместитель председателя жамбылского филиала ДПК «Ак жол» Сейсекул АБДУСАТТАРОВА. — Увидев афишу Жамбылского областного русского драмтеатра с анонсом «Путь на Голгофу», я сразу разослала сообщения в социальных сетях. Таким образом о спектакле узнали и сами его авторы. Вот если бы еще где-то в ходе спектакля звучала фонограмма с настоящим голосом Амре Кашаубаева, было бы совсем здорово.

— Хорошо, что буквально тут же, после постановки, можно ощутить духовную связь со зрителем залом, ведь вместе с практикой сразу подходят люди, хвалят пьесу, но отмечают, что в некоторых моментах можно было бы углубить действие, показать ярче какие-то исторические факты, добавить неоспоримые доводы, — резюмировал Азат Перуашев. — И это самая главная награда за наше совместное творчество.

Time.kz (в сокращении)

Ограничить доходность по нотам Нацбанка предложили в мажилисе

Основная часть средств для поддержки банков ушла в ноты Национального банка, а не на кредитование экономики, сообщил член комитета по экономической реформе и региональному развитию мажилиса Азат Перуашев.

«Простая передача корпоративного подоходного налога (КПН) от малого и среднего бизнеса (МСБ) в регионы не есть льгота для бизнеса. Да, акимы будут заинтересованы поощрять развитие бизнеса на местах, но у них не так много инструментов для поощрения МСБ. Основные инструменты находятся в руках у правительства. Это инвестиционная и налоговая политика. Те же вопросы с кредитованием. Наши коллеги этот вопрос поднимали. Основная часть средств, полученных в том числе из Нацфонда, для поддержки банков почему-то ушла в ноты Нацбанка, а не на кредитование экономики. Почему бы министерству нацэкономики вместе с регулятором не рассмотреть вопрос об ограничении возможностей банков размещать средства в ноты Нацбанка, либо рассмотреть вопрос об ограничении доходности по нотам регулятора», — сказал Перуашев на заседании мажилиса 6 ноября.

Также он предложил для стимулирования банков часть средств направлять на кредитование юридических лиц и МСБ. Другой вопрос, дополнил мажилисмен, касательно предпочтений.

«Они, в частности, ориентированы на крупный бизнес, если говорить о наиболее привлекательных инструментах. Почему тогда не рассмотрим параметры предпочтений, чтобы они стали интересны и для МСБ», — отметил депутат.

Есть вопросы, считает мажилисмен, и по налоговой политике.

«Сколько бы мы не говорили о поддержке МСБ, но освобождение от КПН выгоден исключительно малому и микробизнесу, для тех, кто применяет специальный налоговый режим. Глава государства в своем послании не зря обратил внимание на то, что особая поддержка сегодня нужна среднему бизнесу, потому что обрабатывающая промышленность, переработка — это именно средний бизнес. Малый бизнес — это торговля и сфера услуг. Мы считаем, что в сфере налоговой политики необходимо пересмотреть инструменты для поддержки среднего бизнеса, те же ставки налога на добавленную стоимость (НДС), на акциром мы настаивали и получили отказ правительства», — акцентировал мажилисмен.

Если сегодня заявляется, что доля МСБ в ВВП по стране составляет 28,5%, констатирует депутат, именно в добывающих регионах уровень очень низкий — всего 10-12%.

«С чем это связано? Говорят, что это связано с большой долей добывающих компаний. Это одно, но ведь у добывающих компаний и больше ресурсов, чтобы вкладывать в поддержку МСБ. Давайте дадим им возможность оставлять регионам часть доходов добывающих компаний, стимулируя развитие МСБ и загружая их заказами», — заключил Перуашев.

КазТАН

Мы вступили в век цифровых технологий, в котором незаметно меняется «матрица жизни». За считанные минуты сегодня можно сделать уйму важных дел, не выходя из дома. Был бы под рукой смартфон или компьютер с выходом в интернет. Ныне можно записаться к врачу или оплатить коммунальные услуги онлайн. Можно даже учиться в учебном заведении онлайн. До чего дошел прогресс! Прогресс в области технологий дает импульс развитию образования, науки и экономики, а людям обеспечивает более долгую, здоровую, комфортную и безопасную жизнь – в некоторых странах уже делают операции с помощью робота-хирурга!

МАТРИЦА ЖИЗНИ: В КАЗАХСТАНЕ – НОВАЯ РЕВОЛЮЦИЯ!

КОГДА ВЕСЬ МИР НА ЛАДОНИ – В НАШЕМ СМАРТФОНЕ

Удивительно не только это. Удивительно и то, как мы быстро привыкаем к новому и так же быстро забываем о недавнем прошлом. Вот было недавно в городах до 10 телевизионных каналов – была проблема с телеантеннами, которые могли пустить «волны» и «ураганы» по экрану телевизора из-за ветра и других причин, а сейчас

смотрим свыше 130 каналов цифрового телевидения с идеальным изображением.

В наши дни проводится полное техническое перевооружение сети вещания с переходом на «цифру». Было время, когда в районных центрах и аулах всего было 3-5 каналов. Ныне эта картина уходит в прошлое – взамен традиционному аналоговому телевидению пришло комбинированное телевидение. Скоро местность и в сельской глубинке будут доступны не только отечественные, но и российские, зарубежные, например, канал EuroNews на семи языках, включая русский, BBC, CNN, Discovery, каналы о животных, туризме, спорте, каналы для детей и т.д. Поэтому возможности просмотра у зрителей в городе и в селе будут практически одинаковые. Цифровое телевидение в нашей стране работает во всех видах: спутниковом, цифровом эфирном, кабельном и iD TV. Будущее, конечно, за цифровым эфирным и iD TV.

И если посмотреть, как менялись скорость и возможности интернета, то это тоже произошло и происходит на наших глазах. «Первый» интернет подключался через обычные телефонные линии и был очень медленным: видео или сайт долго загружался, или «тормозил» при просмотре, поэтому посмотреть видео было не так просто,

интернет даже отключался во время разговора по домашнему телефону или нередко пропадал без всякой причины.

Затем провели отдельные волоконно-оптические линии связи, а вместе с ними появился высокоскоростной интернет, и технологии Wi-Fi уже плотно вошли в нашу жизнь. По мере того, как интернет входил в нашу жизнь, мы стали уже готовы к следующим нововведениям. Сейчас такие изменения происходят очень быстро, и то, что

еще вчера казалось недоступным и фантастическим, сегодня стало в порядке вещей. И для многих нововведения проходят незаметно, поскольку воспринимаются как данность.

Лично я был очень рад, когда «Казактелеком» предложил установить Wi-Fi у меня в квартире: интернет по всей квартире, поэтому ноутбук «в теме» без проводов в любой комнате, как и планшет, национальный оператор предложил оптимальный и выгодный пакет, объединив домашний телефон, интернет, iD TV (около 90 каналов) за 6696 тенге одним платежом, который не меняется в течение нескольких лет.

Между тем «цифра» властно меняет нашу жизнь. Сегодня 71% госуслуг можно получить онлайн на портале электронного правительства egov.kz, через мобильное приложение mgov или через телеграм-бот EgovKzBot. До конца года 80% государственных услуг перейдут в электронный формат, а в 2020 г. все 90%.

Сейчас с помощью SMS можно не только оформить свидетельство о рождении ребенка, пособия по рождению и очередь в детский сад, но и зарегистрировать ребенка по месту жительства. Теперь нет необходимости ехать в ЦОН, чтобы взять административную справку, – достаточно зайти со своего компьютера

в свой виртуальный кабинет на портале egov.kz.

Раньше руководителю какого-нибудь малого предприятия надо было быть постоянно на работе, особенно если у него нет заместителя, поехать куда-то на несколько дней – проблематично. Сейчас это возможно: из другого города он может спокойно руководить предприятием на расстоянии, просмотрев видео с камер видеонаблюдения онлайн на своем смартфоне.

Конечно, не каждый сможет воспользоваться онлайн услугами – не у каждого есть компьютер или интернет, не каждый подкован в этом деле, особенно трудно пожилым людям, есть также боязнь новизны, страх перемены. Но ныне у нас созданы благоприятные условия для цифровой революции, и многое зависит от желания человека управлять своим временем, своей жизнью. Ведь это новая «матрица жизни» – можно найти любую информацию в сети, как говорится, весь мир на ладони – в нашем смартфоне, в том числе и онлайн услуги. Новые технологии меняют не только наш образ жизни, но и нашу коммуникабельность и информированность, и человек должен адаптироваться к новым условиям.

ТЕХНОЛОГИЯ, КОТОРАЯ ИЗМЕНИТ МИР

Это неудивительно, потому что Казахстан стал первой страной в СНГ, которая ввела проактивный формат предоставления госуслуг – государство берет на себя все хлопоты по получению госуслуг гражданами. Помимо этого без бумаги работает электронная биржа труда, единая система учета электронных трудовых договоров, в пилотном режиме – карта семьи и портал социальных услуг. Не говоря о поликлиниках, где все записи в электронном формате, и пухленькие бумажные карточки ушли в прошлое.

У нас выделяются немалые средства на развитие технологий, которые постепенно трансформируют все отрасли от здравоохранения до промышленности.

Вершиной технологической пирамиды ныне является технология ближайшего будущего – 5G. Технология 5G – это не только тренд, но и необходимость, которая обеспечит его обладателям колоссальный технологический отрыв от конкурентов. По этой причине над его развитием сегодня усиленно работают во всех развитых странах мира.

Специалисты отмечают, что 5G принесет очередное увеличение скорости передачи данных – в 100 раз по сравнению с текущим стандартом 4G, возможность загрузить видеofilm с разрешением 4K за пару секунд. Сегодня, если переслать по WhatsApp видео из одного смартфона на другой даже в одной комнате, это займет несколько минут, а по новой технологии – почти мгновенно.

5G – это доведение до единой и эффективной системы всех звеньев технологической цепи. Например, стандарт 5G позволит в реальном времени объединить в общую сеть тысячи дронов, способных отследить любую ситуацию на территории крупного мегаполиса за городским трафиком, слежение за общественным порядком, пресечение правонарушений, проведение спасательных мероприятий и т.д.

Новая технология позволит быстро доставку почты, продуктов и медикаментов, координировать в пилотных транспортных средствах, что исключит возможность ДТП. Да, пока беспилотные автомобили имеют ряд недостатков, но когда будет создана полностью беспилотная транспортная инфраструктура (от такси до грузовых фур) на основе стандарта 5G, такой транспорт будет работать, как единый часовой механизм.

АО «Казактелеком» рассматривает развитие технологии 5G как одно из стратегических направлений своей деятельности. В глобальном плане это своевременное и дальновидное решение, которое не даст Казахстану отстать от «поезда современности». Руководство «Казактелекома», выстраивая такую стратегию, отдает отчет, каким образом будет развиваться цифровая трансформация национальной экономики и внедрение 5G, и своевременно трансформировало саму общую стратегию.

5G – ОСНОВА «УМНЫХ ГОРОДОВ И СЕЛ»

Понятно, такая стратегия «Казактелекома» даст импульс развитию проектов «Smart city» – они получат технологическое и логическое обоснование на основе стандарта 5G, что вызовет распространение «умных городов и сел» по стране.

Такая стратегия получила свое подтверждение. В январе 2019 г. проект Smart Aqkol был презентован первому президенту Нурсултану Назарбаеву. Проект реализован компаниями-партнерами: АО «Казактелеком», Евразийская Группа (ERG), АРЭК и TengriLab совместно с акиматами Акмолинской области и г. Акколь. Smart Aqkol включает в себя инфраструктуру, интегрированные системы, а также элементы контроля и анализа данных; здесь полностью оцифрованы все потребители коммунальных услуг.

И в Акколе впервые в республике создана единая и эффективная система электронной жизни города, которая позволяет выявлять проблемные районы, где зимой снижается посещаемость детей в школах из-за низкой температуры в домах, проследить за заболеваемостью жителей: как только температура в домах падает, люди чаще обращаются к врачам и т.д. По экодатчикам специалисты следят за состоянием воздуха в городе, а противопожарная безопасность обеспечивается за счет установки системы пожарных датчиков.

Конечно, при развитии технологии 5G проект Smart Aqkol выйдет на новый уровень, многие появятся новые возможности в продвижении smart-технологии, беспилотные автомобили, массовый мониторинг состояния здоровья горожан, мгновенное реагирование местных органов на всевозможные запросы жителей и т.д. Как отметил главный финансовый директор АО «Казактелеком» Асхат Узбеков: «У нашей компании есть понимание того, как будет развиваться 5G. Мы, как компания, готовы внедрять 5G, я думаю, что в ближайшее время будем технически готовы. Вопрос в том, насколько готова наша страна и экономика к внедрению 5G?»

В самом деле, это большой вопрос, на который должно дать ответ правительство. Ведь наша страна будет одной из первых, внедривших 5G, и новая «матрица жизни» появится в ближайшее время в городах Нур-Султан, Алматы и Шымкент.

Тамақ ішу де – өнер. «Тамақ ішкенде тұрған қандай өнер бар» деп ойлап қалуыңыз мүмкін. Ал, шын мәнінде дұрыс тамақтану, білу үлкен өнер. Бұл өнердің ең басты шарты – тамақ ішкенде нені, қашан және қалай ішуді білу. Мысалы, біз қазақпыз. Жылқыны қолға үйреткен б мың жылдан бері ат үстінде өмір сүріп келдік, көшіп-қонып жүрдік. Мал шаруашылығымен тығыз байланысты, тіпті «кіндігі бір» десе де болатын көшпелі тұрмыс біздің өмірімізге өзіне тән ерекшеліктерді енгізбей тұра алмады. Соның бірі – қазақтың сүттен жасалатын тағам (қазақ оның бәрін бір сөзбен «ағарған» дейді) түрлері мен етті көп қолдануы. Алдымен, етке келейік.

ырады. Ол мынадай-мынадай себептерден пайда болған. Енді жазылу үшін мынаны-мынаны істейсің» дейтін. Мен бала күнімде тұңғыш рет «жел», «суық» деген сөздерді сол кісінің аузынан естідім. «Адамның денесіне кіріп кеткен қандай жел, қандай суықты айтып отыр атам?» деп түсінбейтінмін. Мысалы, ол кісі: «Дененді суық шалған. Саған сиырдың етін жеуге болмайды. Тек қой мен жылқы етін же. Шөптің де картоп, қызылша, помидор секілді «жел» мен «суығын» аузыңа алма. Жесең тек қияр секілді «ыстығын» же. Арпа, сұлы мен күріш те «суық». Бидай мен тары – «ыстық». Соларды же, солардың көжесін іш» дейтін. Мысалы, біздің үй ешқашан дүкен-базардан сиырдың етін әкелмейді. Тек жылқы етін аламыз. Сойсақ тек қана қазақы қойды соямыз. Неге? Біздің үйдегі үлкендері шетінен бойын суық шалған адамдармыз. Бізге «жел» ет жақпайды.

Сол Қазақбай кәзір үлкен азамат, үйлі-баранды...

...Бөкей Ордасының ханы болған Жәңгірдің сүйікті Фатима атты ханымы келін болып түскеннен кейін біраз жыл бала көтермей жүреді. Хан Петербург пен Европаның қанша дәрігеріне қаратса да нәтиже шықпайды. Сонда ел ішіндегі бір білгір тәуіп:

– Айтқаныңыздың бәрі нәтиже бермеген болса, онда бұның бір ғана себебі бар – ол кісі қыз күнінде қатты суықтаған. Ханымға семіз қырық жылқының жілік майын тауысқанша күніге үш мезгіл бере беріңіз. Бойға әбден сіңіп қалған суықты енді тек жылқының жілік майы ғана қуып шыға алады, – деген екен. Соның айтқаны ем болыпты...

Ал, кеңес кезінде дүкендерде «костный мозг» деген жазу бар тағам сатылатын. Қазақша айтсақ – жіліктің майы. Ең қызығы да, шыжығы да сол

Себебі, адам ағзасына пайдалылығы жағынан қымыз бен шұбаттың «қолына су құюға жарамайтын» осындай суындарды нарықтан итеріп шығара алатын ұлттық сусынның бір де бірі түрін шығармаймыз өзіміз. Оларға мемлекеттік деңгейде бағдарлама жасау, соларды шығаратын кәсіпкерлерге түрлі жеңілдіктер берумен айналысу біздің үкіметтің ойына да келмейді...

... Ауылда нағыз әулие дегуге боларлық Қартабай есімді атамның бар еді. Сол атам екеуіміздің арамыздағы мен алтыншы сыныпта оқып жүргенімдегі әңгіме есіме түсіп отыр. Сөз адамдардың ауруы жайлы болды. Атам:

– Біздің бала кезімізде қазақ ауруға адам бермейтін, – деді. Мен таң қалдым:

– Қалай сонда, ауырып ешкім өлмей ме?

ҚАЗАҚ ҚАШАН ДҰРЫС ТАМАҚТАНАТЫН БОЛАДЫ?

«Ауру – астан,
дау – қарындастан».
Қазақ даналығы

«Тоқ өскен –
тез қартаймас».
М.Қашқари

Ата-бабамыз негізінен жылқы және қой етімен қоректенген. Қой болғанда да қазақы қойдың – немесе оны «жайдары» я болмаса «еділбай қойы» деп те атайды – етін жеген. Кеңес кезінде кешегі соғыстан соң қазақ жерінде биязы жүні үшін меринос қойы мен елдің оңтүстігінде елтірі терісі үшін қаракөл қойы көптеп өсірілді. Меринос малы ешкі мен қойдың бұдан-дастырылуынан пайда болғандықтан еті ешкінің еті секілді болады, майы өзін жоқтанды. Оны күйдіріп майының өзі жүрекке тимейді, сіңірілуі оңай. Қаракөлдің еті оған қарағанда қазақы қойдың етіне жақындау. Ал, нағыз жұғымды, күш-қуаты, яғни калориясы мол ет – қазақы қойдың еті. Жалпы, халқымызда «сиырдың еті – жатқанша, жылқының еті – батқанша» деген сөз бар. Қазақ сиыр мен ешкінің етін «жел», «суық» деп санайды. Нағыз «ыстық», «желі жоқ» ет – қазақы қой мен жылқының еті. Түйенің еті де желді, суықтау боп есептеледі. Ненің «жел», ненің «суық» екенін денесін суыққа алдырған адамдар жақсы біледі. Олардың ағзасы қай ет сиырдың, қай ет жылқының еті екенін айтып-ақ айыра алады. Себебі, бұндай етті жегенде олардың іші желденеді, демек, жеген еті ағзасына жақпады деген сөз. Ал, жылқы мен қойдың етін жесе ешнәрсе байқалмайды, демек, майдай жақты деген сөз. Тіпті, жылқының сүтінен дайындалатын қымыз бен түйенің сүтінен дайындалатын шұбаттың (оңтүстікте оны «қымыран» деп те атайды) өзі әлгіндей екі түрлі әсер етеді.

Біздің ауылда Елубай жәкемнің туған ағасы Болсынбай деген молда, тәуіп, сынықшы атамиз болды. Сол кісі алдына келген науқас адамнан бүгінгі дәрігерлер секілді «қай жеріңіз ауырады?» деп сұрамайтын. Оң қолымен науқастың білезігінен ұстап, тамырын басып біраз минут отыратын-дағы: «Сенің мына жерің, мына жерің ау-

Қазақ, жалпы, еттің айырмашылығын ертеден-ақ білген. Білгені себепті, қыз босанған әйелге «суық», «жел» нәрселерді ішкізбейді де, жегізбейді де. Денесін одан бетер суық қармап қалады дейді. Себебі, қыз бала – «суық», ұл бала – «ыстық» деп есептейді. Оларға тек тары көже секілді «ыстық» тағам береді. Денесін суық жайлаған әйел тек қыз туатын болады. Бұның бәрі бос, бекерге айтыла салған сөз емес, мындаған жылдардағы жыл он екі ай бойы қауашылықты жұлмайтын қатал табиғатпен күресте өтетін ойлы, философ, байқампаз, аңғарымпаз болмасына қоймаған көшпелі өмір оны түрлі-түсті жасап отыруға мәжбүр еткен. Бір жарқын мысал келтірейін.

Алматыда тұратын бір түрік азаматы әйеліне тоғыз қыз көрседі. Содан бір күні дәрігер қазақ досына барады. «Менің әйелім маған мұрагер туып беремін деп әбден шаршады. Дос екенің, дәрігер екенің рас болса, ендігі баласын ұл етіп туатын жолын айтасың, айтпасаң мен сенің кабинетіңнен шықпай, осында жатып аламын» дейді. «Ойбай-ау, мен гинеколог емеспін ғой!» деген сөзін тыңдамайды да. Досының сөзі ойын емес шын екенін қорғар дәрігер былай деп кеңес береді:

– Сен әйелің екеуің де ең кемі жарты жыл, дұрысы бір жыл «суық», «жел» тамақты жемендер. Тек «ыстық» тамақ пен «ыстық» сусынды ғана ауызға алатын болыңдар. Мысалы, шұбат берме, тек қымбат ішіндер. Содан бөлек аптасына бір рет емес, бірнеше рет моншаға барып, – күн сайын болса тіпті жақсы, бұға түсіп тұрыңдар. Бір жылдан соң, осылайша денедегі суық әбден кетті-ау дегенде барып бала көтерсін, оған дейін әйелің барынша сақтанып жүрсін.

Түрік жігіт пән әйелі достарының айтқанын бәрін айнытпай орындайды. Соның нәтижесінде оныншы баласы ұл болып туылады. Қазақ досының құрметіне оның атын Қазақбай қояды.

– «костный мозгты» орыстар талап алатын-дағы, біздің қағынан жеріген қалалық қазақтар оны алмайтын. Біз бүгін тағы да түрлі «лаваш», «пицца», т.б. толып жатқан өзгелердің «қаңсығын таңсық» көріп жүрміз. Өзімізде де солардың аналогы бар екенін есімізге алғымыз келмейді.

Біз бұның бәрін неге айтып отырмыз? Адам ағзасына келер аурудың басым көпшілігі, тіпті бәріне жуығы суыққа шалдыққаннан болады. Жер, дамақ жайлаған тауардан тұратын ағарған, жанама ауру жолай алмайды» дейді.

Ет – адам бойын қуат беретін бірден-бір тағам. Абай атамның «аш қарын жұбана ма майлы ас жемей» дейтін өлең бекерден бекер жазыла салмаған. Ал, бүгінгі балалар, жастар ет – құйрықтың майы туралы тіпті сөз жоқ! – жей алмайды. Шымкентте Ханбибі Есенқарақызы деген керемет ақын апамыз тұрады. Сол кісі өзінің әкесі жайлы еске алғанда: «Әкеміз бізді жақсы киіндірді деп айта алмаймын, бірақ үйден етті үзбейтін. «Етті тоып жеп өскен адамның ғана жілік майы толық болады, сол адамның ғана қандай іске салса да әл-қуаты жететін болады» деп отыратын» деп жазады. Жас баланың етке құмар еместігі – оның денсаулығының әзірден-ақ дұрыс еместігінің диагнозы. Бірақ, ондай бала жалғыз емес, көп. Өте көп! Себебі неде оның?

Оның себебі, олардың кішкене сәби күннен жасанды тамақ, қоспасы көп тамақ жеп жаман үйренгендіктеріңде. «Марс», «сникерс», «спрайт», т.б. толып жатқан шетелдік дүниенің салдары. Олар титтей кезден кәмпит, қант, түрлі тәтті, шіресі көп тамақ жегендер. Әлі күнге дейін содан көз ашпай келе жатқандар. Жоғарыда аталған тізімге сонғы жылдары нағыз «тажал» – энергетикалық сусындар қосылды. «Кока-колань» пайдасынан зияны көп екенін бәріміз білеміз, бірақ... Ішеміз. Сыра да солай.

–Ел болған соң ауырады, өледі ғой. Бірақ, қандай аурудан өледі? Соқыршектің көктүйнегінен. Аттанды жығылып мертігіп өледі. Ал, кәзіргейдей асқазан ауруы, жүрек ауруы, бүйрек-бауыр ауруы деген болмайтын!

Бұл – 1966 жыл. Жаңағы аурулар кәзір ол кездегіден ондаған есе көбейіп кеткенін, ол кезде азғана кездесетін «қан басыммен (гипертония)» кәзір екінің бірі ауыратынын, инсульт қазақты бүгін баудай түсіріп жатқанын, ол кезде ілу де үрей ауыратынын (рак) кәзір өте жиі ұшырастынын айтып жатудың өзі артық.

– Адамдар ненің арқасында ауырмайтын еді? – деймін мен.

– Біріншіден, ауырмайтыны, – дейді Дәуатам (денелі, кеудесі шалқак, күміс жүргенде кезудесін жабатын, жаяу жүргенде біз сияқты балалар зорға ілесіп отыратын Қартабай атамизды осылай атаушы едік) – ол заманда бүгінгідей ең алдымен нан, ұн тағамы бейпіл емес еді. Асқазан етті қорыта алмайды емес, асқазан қамырды қорыта алмай қиналады. (Дәуатамның сол сөзі қаншалықты дәл екеніне бүгін мен ауру өз басым түскен соң күнде көзім жетіп жүр...) Етке қамырды бір аптада бір рет салса салады, салмаса ол да жоқ. Себебі, бидай, ұн жоқ. Оны біз бір жылға жинап аламыз, сосын үнемдеп жұмсаймыз. Нан да кәзіргейдей молшылық емес, күлше етіп азғантай ғана пісіреді. Еттің өзін кішіміз.

Екіншіден, кәзіргі сендердің дәрігерлерің дұрыс айтып жүргендей зияны көп қант та болмайды елде. Оны тек біз секілді байлардың үйінен ғана көресіз. Ал, қант, кәмпит секілді тәтті жемеген баланың асқазаны бұзылмайды.

Үшіншіден, шәй деген «бәле» жоқ. Тағы да біз сияқты байлар ғана оны Бұхарадан сәнге алдырып ішеді. Шәй ішпеген соң адамның асқазаны ыстыққа күймейді, аурудан аман бо-

лады. (Дәуатам өзі өмірі шәй ішпейтін, картоп, күріш жемейтін).

– Шөлдеген адам не ішеді сонда?

–Тек ағарған ішеді. Қымыз бар, шұбат (қымыран) ішеді. Тіпті болмаса айран мен шалап бар. Тез сіңетін еттің өзін ғана жеген, сусынға ішкені тек қана қымыз бен қымыран болған адам неге ауруы тиіс?!

Дәуатам дұрыс айтады. Ал, бүгін асқазаны ауырмайтын қазақ жоқ дейді дәрігерлер. Соның бәрі қазақтың шайқорлығынан. Шәйға сүт қосып ішетіндігінен. Ал, сүтті ересек адамның ағзасы үшін пайдалы дасынан зияны көп. Неге? Себебі, сүт асқазанға барып түскен соң аши бастайды. Әсіресе, кәзіргі ұзағырақ сақталуы үшін зауытта неше түрлі қоспа қосылатын, өңделген сүт. Адам организмі емшек сүтін тек сәби кезінде ішеуі ғана арналып жасалған. Одан кейінгі кезеңде ол тек сүттің ашыған түрдегі өнімін – қымыз, қымыран (шұбат), айран, шалап, ашыған көже, т.т. – ішеуі ғана арналған.

Елубай жәкеміз де «ішіне ағарған жақпаған адам өледі» деп отыратын. Және сұрастырсам, қазақ ол кезде авитаминозбен (витаминнің жетіспеушілігімен) ауырмайды екен. Неге ауырсын, ол шөптен алар керекті витаминнің бәрін қымыз бен шұбат арқылы байытылған түрінде алып отыр ғой. Жылқы да, түйе де тек қана шөптің тазасын жейтін, судың тазасын ғана ішетін текті үлкендер, шөптегі «өлі витаминді» бізге еселеп күшейтіп, «тірі түрде» беретін нағыз «байыту комбинаттары». Олар сиыр сияқты жаман қағазға дейін жемейді, тұрып қалған қақтың жаман суын ішпейді. Және ол екеуінің де сүті шикі күйінде ашиды, демек, сүт витаминделген кезде жойылып кететін витаминдер адам ағзасына аман-сау жетеді.

Міне, мұның бәрі қазақтың тамақ ішу өнеріне, үдерісіне «төңкеріс жасау» керектігін дәлелдейді. Мындаған жылдар бойы осылайша тамақтанып келген біз кәзір еуропаша сиырдың етіне көштік, немесе етті аз жеп, «витамині бар» деп шөпті көбірек қолдандық. Бұл біздің өз ағзамызды өзіміз қинағанымыз, үйренген тағамың бермей үйренбегенін, жаны қалайтынын бермей, жанына бейтаныс затты беріп, оны күн сайын зорлап жүргенімізді аңғара бермейміз. Өзінің қалағанын ала алмаған ағза тамақты дұрыс қорыта ма? Дұрыс қорытпайды. Теледидарды қарап отырсаң, 18-20 жасқа жеткендер ешқандай әл-қуат жоқ. Дәрігерлер «әскерге сарбаз болуға жарайтын бала жылдан-жылға азайып барады» деп дабыл қағуда. Мен өз балам баланы туылған күнінен бастап қазақтың дәстүрлі тағамың беріп, құйрық сурғыздып, қымыз-қымыранмен ауыздандырып, сосымен сусындатып, тек қана жылқының, қазақы қойдың етін өсірсек, түрлі жасанды жолмен жасалған зиянды тәттінің орнына табиғи балды беріп, қауыншек, қауынқұрт беріп, балқаймақ, жент, құрт, ірімшік, қойдың қатығы, диірменге тартып әкелген бидай ұнынан («грубый помол» дейді оны орыстар, ондай ұнда бидайдағы барлық микроэлементтер бар) пісірілген нанды, кеспе көжесі, қайнатпа сорпасы секілді адам ағзасына құнарлылығы, нәрлілігі, бір сөзбен айтқанда пайдалылығы жағынан теңдесі жоқ қазақтың сан-алуан төл тағамының беріп өсіретін болса, ондай баланы еш жері ауырмайтынына әбден көзім жетті. Біз бәріміз осылайша тамақтануға көшуіміз керек. Негұрлым ертерек көшсек, соғұрлым өзімізге пайда. Оның солай екенін бүгін сіздің көзіңіз жетпегенмен, алпыс беске келген менің көзім жетіп, солай болғанының дұрыс екенін біліп айтып отырмын.

Айту – бізден...

Жел соқты. Саяси жел. Ел жаңалық күтуде. Жел – табиғат емшісі. Ескі ескіріп, жаңа, жас жапырақтар көктейді. Бұл әлемнің табиғи заңы. Солай болған, солай бола бермек. Жаңа мемлекеттік басшы Қасым-Жомарт Тоқаев халық қолдауымен билікке орнықты.

Өткен жүз күндік Президенттік тәжірибе сәтті болды. Көптеген игілікті істердің нышаны аңғарылды.

Президент Қасым-Жомарт Кемелұлы халыққа жолдауында бірнеше көңілге қонымды жаңалықтар ұсынды. Атап айтсақ, «Қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлі күшейтіледі. Менің ойымша, ол ұлтаралық қатынас тіліне айналатын уақыт келеді. Алайда мұндай мәртебеге жету үшін біз қажетсіз әңгімелерсіз бірге жұмыс жасауымыз керек. Сондай-ақ біз ұмытпауымыз керек, тіл – үлкен саясаттың құралы», – деді Мемлекет басшысы. Бұл көптен күткен іс еді. Бүгінгі күнге дейін ұлтаралық тіл орыс тілі болып келді. Ендігі жерде акцент мемлекеттік тілге ауысты. Тамаша бастама. Бұл тұжырымды халық жылы қабылдады. Анығын айтқанда, бұл тезис мемлекеттік тілдің мәртебесінің нақты нығайтуына қызмет ететін тұжырым.

Жолдауда Президент: «Алтын Орданың 750 жылдығын төл тарихымызға, мәдениетіміз бен табиғатымызға туристер назарын аудару тұрғысынан атап өткен жөн. Туризмді дамыту үшін қажетті инфрақұрылым жүргізуді қамтамасыз ету қажет», – деді. Бұл батыл шешім. Алтын Ордаға қазақ тарихы тікелей қатысымызды білдіреді. Шынында да, Жошы ханнан тараған ұрпақтардың ең соңғы тұяғы – Кенесары Қасымов, одан бергіде Алаш көсемі – Әлихан Бөкейхан нағыз қазақтар. Сондықтан, Жошы ханның тұлғасына ерекше назар аударуда тарихқа, өткенімізге – тағзым. Жолдауда келешекте орындалуға тиісті мәселелер жеткілікті, соның айтулылары коррупцияға қарсы күрес, жаңа кадрлық саясат, партияларға деген жаңа көзқарас, жаңғыруға деген түбегейлі тың түсініктер және ұстанымдықтан байыпты арнаға түсіріп, шын мәнінде жастарға жол ашу.

Президенттен жұрт әлі де әрі қарай жаңа заман сөзін күтуде. Ол жаңа сөз болмақ. Жаңа сөз, жаңа саяси тұжырым. Өзгеше қалай болмақ?! Заманға желкілдеп жастар енді. Ол – ардың қуаты орасан, ол қуат қызықтырады, ынталандырады, күдіктендіреді, үрейлендіреді. Хакім Абай айтқандай, «Жастарға жаппас жала жоқ».

Ілгеріде қоғамда үнсіздік орнығып еді. Үрей болғанда үн шықпайды емес пе?! Үн шығуы үшін саяси өріс қажет! Саяси өрісті толқындап заман тұғызды...

Санаға шідер салған дәуір болды. Есімде, мінезді жылқы еркінсіп кетпесін деп, аяғына тұсау салатын. Алдыңғы екі аяғы және артқы бір аяғы. Оны халық «шідер» дейді. Сол шідер біздің түйсігімізге, сезімімізге, санамызға салынды. Сол санамен 70 жыл жүрдік.

Тәуелсіздік шідерді шешті, бірақ өзімізді «шідерлі ат» секілді сезінуімізді қоя алмадық. Еркіндікке көндігу де қиын екен.

Тұлпарға тән еркіндікке, яғни сана, сезім, түйсік тәуелсіздігіне шыға алмадық. Тәуелсіздікке жиырма тоғыз жыл, әлі өз ана тілімізде сөйлесуді ерсі санай-

мыз. Өзге тілде сарнаймыз. Бұл сол баяғыда салынған «шідер» тұсаудың салдары. Ендігі жерде Тәуелсіздік жастары өсіп шықты, олар түгілі, сірә 40-тан бергі жастар шідер-тұсауды білгісі

Академик, жазушы
Гариыфолла ЕСІМОВ

лей алатын Кемел-Тұлға қажет. Билік символы – әділеттілік.

Кемел-Тұлға кім, оны халық біледі, уақыт анықтайды. Кемелдікке жету осал шаруа емес. Мұсылмандық дүниетанымда кемелдіктің кілті де – қанағат, әділдіктің мазмұны – қанағат.

***

Жаңа партияға біз секілді жасы келгендерді қабылдаудың еш қажеті жоқ. Партия – жастардікі болуы табиғи жағдай. Қазақ қырықта қамал алады дейтін, яғни негізінен қырық жастағылар партиясы болғаны жөн.

Біздің қуат Нұр-Отанмен сарқылды. Жаңа сөз жастардікі. Біз ақсақалдармыз. Жастармен желкілдеген жөн емес! Жастарға жол ашу қажет! Мағжан ақын «Мен жастарға сенемін», – дегенде өз заманындағы жас толқынды айтқан. Бүгінгі толқын жастар қандай.

ЖАҢА СӨЗ

келмейді. Олар еркін ойдың иелері. Жаңа сөз қажет болса, солар сөйлесін!

***

Жаңғыру үнемі жаңашылдықты талап етеді. Жаңғыру – жаңару. Бұл партия мәселесіне аса қажет.

Партиялар заман талабына сай өзгеріп отырады. Нұр-Отан ауыр мәселелерді шешті, алайда заман өзгерді, адам, қоғам сапалы өзгеріске түсті. Хакім Абай:

*Жас қартаймақ, жоқ тумак,
туған өлкем,
Тағдыр жоқ өткен өмір
қайта келмек.*

*Басқан із, көрген қызық
артта қалмақ,*

*Бір құдайдан басқаның, бәрі
өзгермек,* – деген.

Өзгеріс – башалық. Оны түсінбеген саяси жаны елді өрге қалай сүйреме. Шәкәрім: «Мен жетелеп өлемін, өрге қарай қазақты», – деп айтып еді.

Нұр-Отан екі мәселені түпкілікті шеше алмады, бірі жемқорлық. Екінші, экономика нылибералдық рөлге түсіре алмағаны.

Иә, әкімшілік басқару өз нәтижесін берді, бірақ әр нәрсенің өзі және көлеңкесі бар. Көлеңкесі – теневая экономика.

Кәсіпкерлерге экономикалық еркін өріс қажет. Кәсіпкерге керекті заң, одан өзгенің бәрі бөгет.

Жаңа партия қажет. Ол либералдық принципке құрылуы табиғи жағдай. Ескі өзімен-өзі кетпейді, оған «ем» қажет. Ем жаңа саяси тұжырымдама.

Елбасы – реформатор болды. Нәтиже айқын. Заман өзгерді, ендігі жерде өзге мәндегі саяси реформа қажет. Бұл анықталды және таңнның атып, түннің батуы сияқты түсінікті жағдай.

Таң қалатын ешнәрсе жоқ. Жаңа партия жаңа заман талабына туындайтын саясаттағы, басқарудағы жаңа сөз болмақ!

Заманды кім билемек? Мәңгілік сауал. Осы тақырыпқа арнайы XII ғасырда Жүсіп Баласағұн «Құт білімі» деген көлемді шығарма жазған.

Қашан болмасын заманды би-

Жастар толқын – толқын. Ресми жастар деп он төрт жас пен отыз жасқа дейінгілерді айтады. Ол да дұрыс шығар, алайда жастарды саяси, әлеуметтік, мәдени және демографиялық құндылықтар жүйесіне орай былайша жіктеймін.

Бірінші толқын қырық пен елу жас аралағындағылар. Мен бұларды «қола ұрпақ» өкілдері деймін. Қазақтың қырықта қамал алады дейтіндері осы жас шамасындағылар. Бұл жағдай Украинада өткен сайлауда айқын көрінді, билікке қырықтан жаңа асқан азамат келді. Демек, осы жастағы азаматтарды қақпайламай, оларға өріс ашқан жөн. Бұл жастағылардан елге пайдалы әсер коэффициенті көп.

Екінші толқын отыз жас-тан қырыққа дейінгілер, мен бұл жастағыларды «күміс ұрпақ» деймін. Қазақтың тағы да айтқан аталы сөзі бар, «отызда орда бұзады», – деген. Бұл ұрпақта қуат ересен мол, демек Пайдалы Әсер Коэффициенті (ПӘК) де мол. Келешек-ресурс осы отыздағылардан шықпақ.

Үшінші толқын, жиырма жас-тан отызға дейінгілер, бұларды «алтын ұрпақ» деу орынды. ПӘК – бұл жастағыларда орасан, тек бағыттай, бағдарлай, баули білу қажет. Бұлар тәуелсіздік құрдастары, бұлар XXI ғасыр азаматтары.

Төртінші толқын, өмірге еніп жатқан бөбектерден бастап, жиырма жасқа дейінгілер. Бұлар «бриллиант ұрпақ» болмақ. Бұлардың ПӘК-ті орасан мол. Осы ұрпақ билікке жеткенде, ат жалын тартып азамат болғанда қазақ елі бұрын болмаған керемет жағдайға өтеді, тамаша ұғмыр кешеді.

Біздер жастардың астарын осы толқын – толқын жастардың арбасына керексіз жүкті артпай, келешекке аса қажетті құндылықтарды артсақ, оларға жасаған ағалық, аталық борышымыз болмақ.

***

Жастар және құндылық дегенде тағы бірер айтар мәселе бар. Ол жастардың мәдени-бағыт ынталарында. Қазақ елінің жастары бұл бағытта бір текті емес.

Біріншіден, қазір батыс-

шыл бағыттағы жастар толысып келеді, олардың тілі де, мәдениеті де – ағылшын. Бала жасынан, тіптен балабақшадан ағылшындық тәрбиеде болған жастардың діни сезімдерінің өзгеше болуына да таң қалуға болмайды. Бәрімізге белгілі ағылшын тілімен протестанттық тәрбие бірге. Сонда нәтиже не болмақ? Балаларын, немерелерін осылайша тәрбиелеп оқитуды өркениеттік деп түсінетін қазақ ата-аналар қаншама. Ағылшын тіліндегі арнайы орта мектепті тәмамдағандар, әрине оқуларын әрі қарай Англияда, Америкада жалғастырмақ. Сөйтіп, қазақ жастарының түйсік-сезім-саналарына бөгде мәдениет мейілінше сіңе бермек. Оларға ұлттық ортадан ағылшын тіліндегі орта жақын бола бермек.

Екінші араб тілі және ислам діні негізіндегі бірыңғай

жүйесімен бәсекеге түскенде, қалай боларын болжау қиын.

Бесінші бағыттағы жастар, ол өзіміздің төл мәдениетімізбен, ана тілінен сусындап келе жатқан дәстүрлі тәрбие кеңістігіндегі жастар. Бұлар қазақ елінің іргетасы, бүгінгі және келешегі. Олардың жастардың ішінде үлес-салмағы басым болса керек. Сірә, арнайы социологиялық зерттеулер қажет болар.

Осы бес бағыттағы жастар арасында ауытқуда, толқуда, ойландыра, ізденісте жүргендер бар, олардың да қаншама екенін нақты айту қиын.

Осы мәселені неге арнайы сөз етіп отыр дейсіз ғой, айтайын. 1926 жылы дүниеден өткен араб Халел Жебран деген суретші-ойшыл болған. Сол кісінің кезінде қазір бүлініп жатқан Сирия туралы айтқаны бар. «В Сирии, например, все образование как милостыня

получено от Запада, и до сих пор мы едим хлеб этой подачи, как голодные и алчущие. Этот хлеб позволяет нам жить, но, даруя жизнь, он не дает новую, потому что будит наши духовные силы и вливает свежую струю в наши умы, убивает, потому что разобщает наши мысли, ослабляет единство, расторгает союзы развешивает сообщества. Ведь страна наша превратилась в небольшие колониальные территории, разные по характеру и склонностям. Каждая колония привязана к одной из западных наций, живет под ее знаменем и воспеваеет ее достоинства и славу. Юноша, вкусивший немного науки в американской школе, легко превращается в доверчивое лицо Америки. Юноша, испивший глоток науки в иезуитской школе,

становится посланником Франции. Юноша, надевший рубашку, сшитую из материи русской школы, делает из представителем России. И так далее: каждая школа каждый год выпускает своих представителей. Самое яркое доказательство того, как далеко в настоящее время зашли различия во взглядах и устремлениях, дает вопрос относительно политической будущую Сирию».

Халел Джебран диагнозды деп қойған, Сирия бүлінді. Неге? Тіл бірлігі болмады. Сол заманда Сирияда кім Халел Джебранды тындады. Қандай дерттің болмасын емі бар. Сөз рухани, толғау болғанды ойланып, толғанып атқаратын іс көп. Сириядағы орын алған қауіптің алдын алу үшін елімізде **қазақтығымызды** нығайтуымыз қажет. Бес бағыттағы жастарды біріктіріп, бір тілде сөйлейтін елдің азаматтары етіп топтастыру аса қажет. **Қазақ тілі – ұлттық идея!**

***

Қазақ тілінде тарихымыз, тұрмысымыз, ойлау жүйеміз, арман-мұңымыз, сенім-қиялымыз, кешегіміз, бүгінгіміз, келешегіміз, қысқаша айтқанда, ел болып өмір сүру дәстүр-тәжірибеміз сұрыпталған.

Елдік мүдде төңірегінде топтастыратын қазақ бөлігі идеясы.

Қазақ елі мәңгілік болуы үшін **қазақтана** бастауымыз керек. Ол туралы Сұлтанмахмұт Торайғыров 1919 жылы жазып еді:

*Мен – қазақ, қазақтың деп мақтанамын,
Ұранға Алаш деген атты аламын.
Сүйгенім қазақ өмірі,
Мен неге қазақтықтан сактанамын?*

Бүгінгі күні басты мақсат қазақ болу, Қазақ елі болу, ол елді мәңгілік ету. Бұдан асқан биік идея болуы мүмкін бе?

Бізе ұлттық тәрбие емес, тамыры терен, қарға тамырлы халықтың тәрбиесі керек, азаматтық, елдік тәрбие қажет. Жас ұрпақты азамат етіп өсіру – Қазақ елінің патриоттарын даярлау деген нысаналы бағыт.

Қазақ халқында «азамат» деген өте мағыналы сөз. Азамат ата-ану, адамның жеке тәуелсіздікке көтеріліп, оны мемлекеттік (елдік) мүддемен ұштастыруы.

Бабаларымыз ұлдарына «Азамат» деп ат қойғанда, осы мақсатты көздеген. Махамбет Өтемісұлы:

*Арғымақ, сені сақтадым,
Құлағың сенің серек деп.
Азамат, сені сақтадым,
Бір күніме керек деп,* – деген еді. Қазақ елінің азаматы болу –

мемлекетшіл болу деген сөздің синонимі. Ел болу халқымыздың сан ғасырдан бергі арманы емес еді, ел сөзінен үріккендер ойында не бар екен. Әнұранында «ел» деген сөз **жеті** рет қайталанды.

Жастарға, тіптен, бала-бақшаларда өсіп жатқан бүлдіршіндерге де ел деген ұнайды.

***

Өркениетке қазақ болып енуіміз керек, ол үшін азаматтық сана, яғни елшілік, діни сана және байлық пен кедейлік мәселесі. Қазақ болуға қауіп те, үміт те осы үшеуіне қатысты.

Жаңа сөз айтуда да осы үш мәселеге саяды. Осы үшеуін заманауи тұрғыда тарката білу деген **жаңа сөз** болмақ.

***

Біздің ұрпақ көп сөз айтты. Керегі де, қажеті жоғы да болды. Пайдалылары да, залалдылары да болды. Ендігі сөз – жастарда. Мінбер – жастардікі. Ақыл заманмен толысатын – феномен. Қырықтан бергі жастар ақылдылар, себебі замандары солай, **жаңа сөз** солардікі...

Мәселе сабақтастықта. Сабақтастық жалғасу, жіптің үзілмеуі. Бұл дұрыс қағида. Сонымен қатар, сабақтастық ішкі мазмұны бар, оның мәнісі мынада. Сабақтастық болуы үшін сыншылдық қажет. өткенге сыни көзқарас қажет, сонда ненің сабақтас екенін анықтай аласыз. Сабақтастық әншейін реттік сан емес, ол эволюция, ол өзгеріс, ол ескіден жаңаға өту. Сонда өтпейнелер өтуі керек, нелер өтпей калуы керек деген сараптамасыз нағыз сабақтастық болуы мүмкін емес. Мысалы, ауыл шаруашылығына қатысты экономикалық жүйе тиімділігі жеткіліксіз. Ауыл экономикасы шаруа қожалықтарына бірікпеген жеке шаруаларға тиесілі десек, қателік жоқ. Білім мен ғылым саласындағы ұстаздар еңбек ақылары мүлдем сын көтермейтін деңгейде, профессорлар қауымы кедейлер қауымы, бұл қалай?!

***

Сөз соңында бәрімізге қатысты әңгіме. Нарықтық билік, нарықтық қатынастарға ендік беріп марктық. Ол жақсы. Нарық қатынастағы елдер қатарына қосылдық. Алайда біз нарықтық қатынастарға Еуропа елдерінен кеш ендік және де авторитарлық социалистік жүйеден келдік. Ол қоғамның дерттерінен, әдеттерінен арылу мүмкін бе еді деген сауалды өзімізге қоюымыз керек секілді.

Айтарым, нарықтық қатынастарға әбден енген елдер, оның бар пайдасын көре оты-

ра, енді нарықтық кемшілігін сезіп, біліп, танып айта бастауда. Сірә, бұл тақырыпты қозғау бізге ертерек көрінеді, алайда мәселе барын біліп қойған жөн. Айталық, Нобель сыйлығының лауреаты, американдық экономист Пол Кругман былай дейді: *«Нарық экономикасының заңдылығы бойынша, бір адамның шығыны – екінші адамның табысына айналатыны белгілі аксиома. Бірақ билік басындағы кейбір саясаткерлер бұл заңдылықты жете түсіне бермейді. Демек, экономикалық дағдарыстар мен репрессиялардың кейбір себептері саясат тізгінін ұстағандардың алжуа экономикалық доктриналарынан туындайды».*

Шет елдік экономистердің бір парасы экономиканы адамшылықтан (моральдан) тыс қарамауды айтуда. Экономика адамшылық ұғымы деген тезис жатымды. Мәселені қалай қойсаң да біз бәрібір адам мүддесіне ора-ла береміз. Экономика адамға емес, керісінше адам экономикаға тәуелді болмағаны табиғи түсінік. Адам мүддесі деген мемлекетте кедейлер мен байлардың арасы алшақ болмауы деген мағына бермек. Әйгілі коэффициент Джини соны айғақтамай ма? Байлық бір пайыз адамдардың қолында болса, тоқсан тоғыз пайыз адамдардың күні не болмақ, міне нарықтық экономиканың аса қауіпті салдары.

Қазақ еліндегі кедейлер мен байлар арақатынасы қандай?

Ар, ұят, намыс дегендер біздің елде экономикалық ұғымдарға айналды ма? Бұл жайында экономистер не дейді?

Біреудің бай болуы көпшіліктің кедей болуына тікелей қатысты болса не болмақ? Сауал экономист мамандарға.

Дәстүрлі қазақ қоғамында кедейлік пен байлық дәстүрмен реттеліп отырғаны экономикалық тәжірибе емес пе екен?!

P.S.

Ақсақал – қажеттілік. Ақсақал аса белсенді болмай, көбінесе сабыр сақтағаны жөн. Оның ақылын қажет етушілер болса жақсы. Ақсақалдан ақыл сұрау түсінікке қонымды. Ақсақал ерсілі-қарсылы сөздерге араласа берсе, ұнасымды бола ма? Ақсақал – кеңесші қызметін атқарса, құба-құп, бірақ ақсақал сөз айтпай қалмайтын бір жағдай бар, ол Ел қауіпсіздігіне байланысты мәселе. Ел басына күн туса, ақсақалдар қалай үнсіз қалмақ?!
***

Әлем үздіксіз өзгерісте. Өзгерістің өлшемін анықтау қиын мәселе. Өзгерістің векторын анықтау да қиын. Ғылым тарихында прогресс деген – даулы мәселе. Біз ертеде капитализмнен социализмге өттік. Бұл прогресс дедік, даму дедік. Мұнымыз мүлдем қате «теория» болып шықты. Өзгерістің мазмұнын анықтаушы адам және адамзатқа тиесілі төл құндылықтардың қызмет етуі және оларға уақыт пен кеңістікте (оны «қазақ жыраулары» заман деген) өріс ашу. Хакім Абайдың «Заманды қай жан билемек» дейтіні де осындай жағдайдан туған сұрақ. Заманды білетін адамдар, яғни кемел жандар өзгерістің мағынасын да аша білген. Алағаш өтетін Әбу Насыр Әл-Фарабидің және Хакім Абайдың мерейтойларын той қылып қана өткізбей, қазіргі заманның ойлау кеңістігінің мағынасын, мазмұнын, мәнін ашуға ниет ете отырып, қазақ халқының келешегін, оның сапалық өзгерісінің бағыт-бағдарын анықтауға қызмет ететін игілікті іс-шаралар деп түсінуіміз қажет.

■ KÓZQARAS

ФИЛОСОФИЯ СОЦИАЛИСТІК ҚОҒАМДА СХОЛАСТИКАЛЫҚ МАҒЫНАДА ҚЫЗМЕТ АТҚАРДЫ

■ Философияны коммунистер ілімін насихаттауда пайдаланғанын өз тәжірибемнен өткіздім. Ұзақ жылдар маркстік-лениндік философиядан жоғары мектеп шәкірттеріне дәріс оқыдым. Карл Маркс, Фридрих Энгельс, Владимир Ленин еңбектерін жатқа білетін халге жеттім. Айтпағым, философия социалистік қоғамда схоластикалық мағынада қызмет атқарды, оны ғылыми тілде апологетика деуге де болады. Маркстік-лениндік философия өзінің саясат жаламалық қызметін мейлінше атқарды. Миллиондаған адамдардың санасын түбегейлі сапалық өзгеріске салды. Бұл істің салдары әлі де сақталуда.

■ Маркстік-лениндік философияның негізін салушылар өз істерінің шеберлері еді. Карл Маркстің «Фейербах туралы тезистері», Фридрих Энгельстің «Табиғат диалектикасы», «Анти-Дюринг», «Людвиг Фейербах және неміс классикалық философиясының ақыры», Владимир Лениннің «Марксизмнің үш негізгі және үш құрамдас бөлігі», «Материализм эмпириокритицизм», «Философиялық дәптерлер» деген еңбектерін басшылыққа ала отырып, большевизм идеологтары білім саласына диалектикалық материализм және тарихи материализм деген екі пән енгізді. Осы пәндерді оқыту кезінде Ленин атап айтқан марксизмнің үш жаңалығы студенттер қауымына «білім» ретінде жеткізілді. Ол қандай жаңалықтар еді дегенге келсек: 1. Карл Маркстің «Капитал» деген еңбегінде ашқан «қосымша құн» теориясы. Ол қанаудың экономикалық негізі. Содан тап күресі шықпақ; 2. Тап күресінің пролетариат диктатурасына дейін жетуі туралы ақиқат; 3. Тарихты материалистік тұрғыда түсіну немесе «тарихты жасаушы тұлғалар емес, бұқара халық» деген теория. Маркстік философия осы теорияларды дәлелдеп, насихаттауды өз міндетіне алды. Сөйтіп, ол схоластикалық мазмұнын айқын аңғартты. Мұны қабылдамағандар Сталин заманында «халық жаулары» атанды, кейінгі жылдарда еркін ойлаушылар партиялық жазаларға тартылып отырды.

■ Ленин философияны саясатқа түбегейлі бағындырды. Осы мақсатта жоғарыда айтылған «Диалектика – марксизмнің жаны» деген қағида қоғам тануда нық орнықты. Бұл саяси күрес, саяси мақсат үшін таптырмайтын тезис. Диалектикасыз марксизмнің осыны құны жоқ екенін ол нақты түсінді. Пролетариат көсемі саяси мақсатқа орай атап өтілген «Марксизмнің үш негізгі және үш құрамдас бөлігі» деген мақаласында маркстік философияға теориялық алғы шарт болған неміс классикалық философиясы деген түйін жасады. Неміс классикалық философиясы дегенде, әсіресе Гегельдің идеалистік диалектикасы ерекше бағаланды. Біз студенттерге дәрістерімізде осы бағытты ұстандық. Өзгеше айтуға «рұқсат» болмады.

■ Диалектика және оның мәселелерін зерттеу модаға айналып, немістің классикалық философиясына ашықтан-ашық табыну басталып кетті. Бұл істі коммунистік партияның атқарушы органдары қолдап, әрі бақылап отырды. Материализм, атеизмге негізделгендіктен, «Ғылыми атеизм негіздері» деген пәнді жоғарғы курс студенттері жаппай оқыды. Бұл пәнді меңгермеген студентке жоғары білімі бар деген диплом берілмейтін тәртіп орнады. Фридрих Энгельс «Людвиг Фейербах және неміс классикалық философиясының ақыры» деген еңбегінде «неміс классикалық философиясы» деген ұғымды енгізіп еді, сол әлі қолданыстан шықпай келеді. Неге, неміс философиялары ғана қанаушыларға қалай келеді, грек, француз, ағылшын, араб философтары қайда қалмақ? Оған жауап, неміс философиясы әлем философиясының шыңы. Кеңес заманында Гегель философиясына сын айтпақ түгіл, оған күдік келтіру қауіпті іске айналды, себебі бұл философия коммунистік режимнің қызметінде болды. Коммунистік партия диалектика мәселесімен шұғылданғандарға ризашылық білдіріп, оларды қаражаттандырып, марапаттап отырды.

«Алматы облысының мемлекеттік архиві» коммуналдық мекемесі Қаскелең қаласындағы Сүлеймен Демирел атындағы университетінде көрнекті жазушы, белгілі бауыржантанушы Мамытбек Қалдыбайдың сексен жасқа толуына орай кездесу кешін өткізді. Өзара бұқпесіз пікір алысу, тартымды сыр-сұхбат сипатында өрбіген іс-шараны бір сәт сырттай қызықтап отырдым. Аумағы атшаптырым залда студент жастар, ұстаздар қауымы мен кешті ұйымдастырған мекеме басшылары, өзге де меймандар сөз кезегін алған қаламгер лебізін сонша ынталана, ыждаһаттана тыңдайды.

Бір қарағанда, өмірдің өзіндей қарапайым көрінгенімен, болмыс-бітімі күрделі жазушының жан әлемінің тұңғық тереңдігінен бе, бөлкім, жазу мәнерінің бөлектігімен қатар, ауызекі әңгімесінің де тартымдылығынан шығар, әйтеуір, көпшілікті еріксіз баурап алатын қасиетін сезінесіз. Және бір қызығы, осы Мәкенді керемет шешен адам деуге де келмес еді; ал оның аудиторияны айрандай ұйытатын сыры – кедір-бұдырлау сөзінің өзі белгілі жүйе, тосын дерекке, мағыналы мәнге құрылатын әңгімесінің лебізі кіршіксіз көңілден мейлінше шынайы шығатындықтан ба деп топшылайсың...

Әлбетте, әсіреқызыл бояудан ада, асқақ пафостан алыс кештің шырайын даңқты Бауыржан Момышұлы тақырыбының өзі-ақ кіргізе түскендігіне дау жоқ; дегенмен, қасында жиырма бір жылдан аса бірге жүріп, батырдың тірі шежірешісіне айналған жанның жүрекжарды лебізі кім-кімді де тартпай қоймас...

Атақты жазушы Дмитрий Снегин кандықөйлек досы Бауыржан туралы: «Ол соғыста бір ерлік жаса-са, бейбіт өмірге арласып, Әдебиет майданында екінші ерлік жасады» дейтініндей, Бауыржан Момышұлы соғыстан кейін өле-өлгенше еңбектеніп, жас ұрпаққа мәңгілік азық боларлықтай қисапсыз рухани мұра қалдырып кеткені мәлім. Ал ұзақ жылдардан бері қоғамға Бауыржан әлемін өзгеше қырынан таныстырып келе жатқан Мамытбек Қалдыбай кітаптарының да аса мол байлық екені анық. Қазір мұнсыз бауыржантану саласын елестетудің өзі қиын...

Мамытбек Қалдыбай бүгінге дейін Совет Одағының Батыры Бауыржан Момышұлы өміріне қатысты бес том дүние жазыпты. Бұларда сұрапыл толқындары буырқанған мұхиттай іспеттес батыр ғаламының саналуан қырлары нәзік сезіммен, талғампаз ой айшығымен, кестелі тілмен жан-жақты баяндалады. Кездесуде кеш иесінің алдында сол кітаптардың он-жиырмасы қаттаулы тұрды. Жазушы бұларды іс-шара соңында студент жастарға беру үшін әкелсе керек.

Осыларға қарап отырып, неліктен екенін, Баукең туралы алғаш сонау 1941-1942 жылдары қалам тербеп, кейінірек «Волоколамск тас жолы» кітабын жазған әйгілі Александр Бектің кескіні көз алдыма келді. Оның бұл кітабы бүгінде әлемнің қырықтан аса елінде мың-миллион таралыммен үздіксіз шығып жатқаны туралы ойладым. Тіпті, таяуда ғана Алматы баспа-ларының бірі осы дүниені қайталап шығару үшін Александр Бектің немере-шөберелерінен зорға деп рұқсат сұрап алғаны есіме түсті...

Яғни, Александр Бек осынау жалғыз кітап арқылы өз ұрпақтарына материалдық тұрғыда сарқылмас дәулет қалдырды. Ал біздің Мамытбек Қалдыбай ше...

Бұ кісінің батыр Баукең туралы кітаптарының таралымы бір мың, екі мың данамен шыққаны да түсінікті. Елдегі кітапханаларға жетуі былай тұрсын, қаламгердің өз айналасынан-ақ артылмайды. Және мұны қаламгер ұдайы өз қаражатына шығарып келеді.

Ал «Волоколамское шоссе» бер-тінде ғана Мәскеуде 200000 тираж-

бен, Алматыда 25000 таралыммен басылды...

***

Әрине, жоғарыдағы ой әртүрлі әсерлердің көрінісі. Әйтсе де, сол төңіректе шешімін күткен талай мәселе жатқаны да рас. Енді бір сәт кешке жиналған меймандардың жекелген пікірлеріне кезек берейік.

Шара Қанатқұлқызы, Қаскелең қаласы Қазак тілі кеңесінің төрайымы:

– Мен кезінде, Құдайға шүкір, Мұхтар Әуезовті де, Сәбит Мұқановты да, Ғабит Мүсіреповті де, Ғабиден Мұстафинді де, Хамза Есенжановты да, Илияс Есенберлинді де... бәрін көрген адаммын. Міне, енді Мамытбек Қалдыбаймен жүздесіп отырмыз. Бұ кісі жаңада аталған тұлғалардың баласындай болғанымен, қазір

ЕҢ БАҚЫТТЫ ЖАЗУШЫ

ірі тұлға, үлкен жазушы, атақты бауыржантанушы. Батырмен қоян-қолтық араласқан адам. Ширек ғасыр жанында жүріп, қаншама еңбектер жазған. Енді сол еңбектердің бәрін үлкен-кішіміз, әсіресе, жастар оқуы керек. Бауыржандай жанның қасында жүру оңай іс емес, ал батырдың хатшысындай болып, түкірігін жерге түсірмей, аузынан шыққан сөзін халық қазынасына айналдыру – үлкен ерлік!

Көлбай Адырбек, жазушы:

– Мамытбек ағадай тұлғамен жүздесу – зор ғанибет. Бәрімізге де ой салып, дүниетанымымызды байыта түседі. Бұ кісі шығармашылық өмірінің елеулі кезеңін Бауыржан Момышұлына арнады. Даңқты батырмен жанасу оңайға түспеген. О кісімен көптеген жазушылар сөйлескісі келді. Бірақ батылы бармады. Жүрегі дауалағанның өзінде Баукеңнің қатал сынынан өте алмады. Ал Мәкен қаршадай кезінен-ақ батырдың сол жоғары талабынан шыққан адам. Батыр Бауыржан, бір жағынан, өте ғұлама адам еді. Үлкен фиолсоф, психолог әрі шебер әңгімеші кісі-тін. Ой-

лап қарасаң, құдыретті табиғат бір адамның басында қаншама қасиеттерді үйіп-төгіп берген. Соғыс тақырыбы, бейбіт заман әңгімелері – соның бәрін терең ой, сарабыл сана безбеніне салып, толғады. Ал оның бәрін кешіп, қалың оқырманға ұсыну үшін айрықша қаламгерлік қабылет, ересен еңбекқорлық қажет. Міне, бұл біздің Мамытбек ағамыздың да басына тоғысқан қасиеттер. Келешекте сіздердің де араларыңыздан да үлкен жазушылар шығатынына сенемін. Сонда мына кездесуді де еске алатындарыңыз хақ.

Дүйсебай Шаштайұлы, Қаскелең Мәдениет колледжінің директоры, композитор:

– Кезінде Нұрғиса Тілендиев ағаның үйінде жатып оқыдым. Бауыржан Момышұлының, сондай-ақ бүгін аразамызда отырған Мамытбек Қалдыбайдың еңбектерін сол үйде жүргенде көрдім. Мәкеннің дүниелері нақтылығымен, шыншылдығымен, сыршылдығымен ұнайды. Автордың жазу үлгісі, материалды ұсынуы, тоғыз өрім қамшыдай қиыннан қиысатын өрнекті иірімдері еріксіз тартып, тамсантаып отырады.

Жұмат Тілепов, профессор, ақын:

– Мамытбек Қалдыбай «Атақпен шатақ», «Ұмтылмас кездесулер», «Мен – халқымның Бауыржанымын», «Мен – қазақтың баласын», «Ажал апанында» сынды еңбектерінен бөлек «Димекене кешігіп жеткен ақиқат», «Жорға мінген жолаушы», «Мың жыл аңсайды», «Өз заманының асыл азаматы», «Ақсақал», «Ерлерсіз ел жетім», «Қарқара қыраны» сияқты өзге де көптеген кесек кітаптар туғызған қаламы өнімді жазушы. Мұхамеджан Әбдіхалықов, Дінмұхамед Қонаев сияқты ұлт мүддесі жолында бүкіл өмірлерін сарп еткен тұлғалар туралы туындылар берген адам.

Сексен жасқа келу оңай іс емес. Ал осы белеске халық қазынасына айналатындай қыруар еңбек пен шалқар шабыт үстінде келу екінің біріне бұйыра бермейтін жақсылық. Оның өзінде көптің ішінен де іріктеліп қана шығады. Атақты Индира Гандиге журналистер: «Сізге рахат болған шығар, барлық үлгі екенізде тұр ғой!» деген екен. Сонда ол: «Жоқ. Мен барлық ізгі дүниені, негізінен, халықтан үйрендім» деп жауап беріпті. Сол айтқандайын,

біздің Мәкен де, байқап отырсақ, халықпен біте қайнасқан қаламгер. Бұ кісінің өзгелерден ең басты артықшылығы да осында болуы ғажап емес.

***

Жиналған шәкірттер алдында ағынан жарылған жазушы Мамытбек Қалдыбайдың өз сөзінен үзінді: – Тарих деген – ілімнің төресі. Біреулер оңай деп ойлауы мүмкін. Олай емес, өте қиын, күрделі, пән. Бір ғана фактіні дәлелдеу үшін қаншама жылдарды сарп ететін жағдайлар бар. Мен Баукеңе мыңдаған сұрақтар қойған адаммын. Оның әрқайсысын бір апта, екі жеті жүріп даярлайсың. Ал ол кісі бірден жауап беретін еді. Таң қалатынмын. Мысалы, белгілі дарын иелерінің өсіп-өнуі, пісіп-жетілуіне қатысты сұрағым: «Ол үшін бойыңда титтей дән болу керек. Дән болмаса өнім өспейді» – деп жауап қатты. Қазір қарап отырсаң, адалын айтайын, менің болмысымда да сондай кішкене дән болған секілді. Әйтпесе, көптің бірі болып қалатын едім. Тұрмыстық жағдайым нашар-тын. Жастай жетім қалдым. Институтты сырттан келетін бір тиын көмексіз оқып бітіріппін. Азынаулақ стипендия беретін. Одан соң газет-журналдарға мақала жазып, аз-маз қаламақы алатынмын. Әрине, үнемі еңбекпен жетілдіріп отырмасаныз бойдағы дән – қабылет те азық етеді. Талмай оқып-ізденуің шарт. Жоғары оқу орнын түгесер кезде қатарластарыммен бірге суретке төлейтін ақшам болмай, түсе алмадым. Кейін оқу бітірер кезде: кішірек үйім болса, бір сиыр ұстасам деп армандайтынмын. Әкем жасымда қой бақты. Мектепте үш ай жазғы каникулға шыққанда соған жәрдемдесетінмін. Сондағы үлкен олжам – ат үстінде жүріп, қазақ әдебиеті классиктерінің еңбектерімен бірге Пушкин, Лев Толстой, Лермонтов, Крылов сияқты орыс әдебиеті алыптарының кітаптарын оқыптын. Түсте де, қой кішкене үйездегенде көлеңкеде жатып алып және оқушы едім. Әкем қолым ұзарды деп қуанса, мен кітап оқыдым деп қуанатынмын. Сол маған үлкен қор болды. Әкем жарықтық: «Баламды басым жерге тигенше оқытамын» деуші еді. Сол сөз маған қанат болды. Жастайымнан институтқа түссем деп армандадым. Әкем қайтыс болса да, сонь қуантсам деген тілегім болды. Көп талпындым. Кейін тағдыр Баукеңе жолықарды... Сөз орайында айта кетейін, кейін менің ізденуіме, еңбектенуіме зор қолғабыс жасаған адам – үйдегі апайларым, жасағым Күміс Сырғабайқызы еді. Сендер де көп ізденіңдер, маңайларыңдағы жанашыр адамдарды құрметтей біліңдер.

***

Ойыма: «Ұлылық қарапайымдылықтан басталады» деген тіркес оралған. Осы қарапайымдылықты кейде қарабайырлықпен шатастыратынымыз еске түседі. Биік ұлттық мүдде жолында, қастерлі ұрпақ сабақтастығы бағытында нар жүгін арқалап келе жатқан Мамытбек ағамның ең бақытты жазушы екенін түйсінемін...

Мамытбек Қалдыбай кітаптарының қазір аз ғана қазақтың өзіне жетпей жатқаны жөнінде, егер Мәкен кітабы өзге тілдерге аударыла бастаса, миллиондаған данамен таралатыны туралы қиялдайсың.

Ал, ел аман болса, ертендері ондай күндердің де жететінін өз басым шығар күнде сенемін.

Байтурсун – так писали фамилию известного казахского государственного деятеля, участника Первого тюркологического съезда в Баку. Портал QAZAQSTAN TARİHY рассказывает о взглядах и идеях ученого.

После прихода к власти большевиков в 1917 году одной из задач Советской власти стала изоляция народов Востока от ислама и исламской культуры. С этой целью возник план латинизации алфавита для мусульманских народов России. Один из инициаторов латинизации лингвист Николай Яковлев отмечал, что борьба за латинизацию – это революционная, классовая борьба трудящихся Советского Востока за советскую национальную культуру против «средневекового обскурантизма мусульманского и иного духовенства».

Политика латинизации была связана с ожиданием мировой революции, после которой все социалистические народы должны были перейти на единый алфавит, а затем и единый язык. В 20-х годах латинизированный тюркский алфавит называли в печати «алфавитом Октября», «орудием пролетарской революции». Однако даже была объявлена акция по сбору средств на постройку аэроплана «Октябрьский алфавит».

В контексте идеологического значения латинизации латинский алфавит противостоял арабскому, который поддерживало антисоветское мусульманское духовенство. Эти политические и идеологические цели зачастую прикрывались псевдонаучными рассуждениями о якобы неадекватности арабского алфавита для тюркских языков.

Одной из целей сторонников реформы алфавита было стремление оторвать тюрко-мусульманские народы от культурных, литературных, религиозных корней. С тезисом о подходе «мировой революции», латинский алфавит мог стать как раз всемирным, укрепляя взаимопонимание пролетариев Запада и Востока.

Азербайджан, находившийся на стыке Запада и Востока, стал местом реализации проекта по латинизации. В 1922 году был создан Комитет нового азербайджанского алфавита. А уже в 1923 году латинский алфавит был объявлен государственным и обязательным. В том же году на латинскую графику перешли Ингушетия, Северная Осетия и Кабарда.

О необходимости созыва съезда тюркских советских народов по

крупнейших тюркских республиках, за исключением Казахстана, где, как это выяснилось на съезде, вопросы ставились лишь на рассмотрение Коллегии Наркомпроса.

Представитель казахстанской делегации Ахмет Байтурсун (именно так его имя написано в материалах съезда) в своем докладе поставил вопрос: что требуется от правописания? Во-первых, это точная передача звука языка. Во-вторых, это легкость для изучения. Имеет ли правописание связь с алфавитом или не имеет? Правописание имеет связь с алфавитом только в случае несовершенства алфавита. Например, в русском алфавите нет знаков «е», «ю», «я». Например, слова «дарю» и «даю» показывают совершенно разное произношение «ю». Несовершенный алфавит, действительно будет влиять на правописание, а в

Далее Ахмет Байтурсун рассказал о том, что применение фонетического письма казахами, несмотря на небольшой срок, показали хороший результат! Ученики, окончившие 4-хлетнюю школу, писали так же грамотно, как выпускники русской 9-тилетней школы. Поэтому в вопросе обучения правописанию он рекомендовал придерживаться фонетического письма. Для того чтобы грамотность стала доступной населению, она должна быть легкой при обучении, а фонетическое письмо облегчает не только обучение детей, но даже взрослых.

Ахмет Байтурсун обратился к историческим традициям письма. Байджанцы и османские тюрки, до того времени придерживались исторического принципа письма и считали святотатством переход на письмо арабов. Так относиться

Профессор Николай Яковлев не оставил выступление товарища Байтурсуна без комментария. На вопрос о том, существует ли связь между орфографией и алфавитом или же такой связи не существует, профессор выразил мнение, что связь между алфавитом и орфографией все-таки существует. Например, количество знаков в алфавите. Яковлев напомнил, что Ахмет Байтурсун как раз составлял алфавит на киргизском языке и путем ввода знака мягкости число знаков в алфавите уменьшилось. Следовательно, есть связь между системой письма и числом знаков в алфавите. А раз такая связь есть, неизбежно сбиваются на вопрос об алфавитах.

Яковлев не вполне согласился с позицией Байтурсуна по вопросу деления языков на «хаотические» и «гармонические», но по существу, конечно, явление было указано правильно. По мнению профессора, языки можно делить на дисфонетические и синфонетические. Есть языки, в которых соблюдаются фонетические законы, а есть такие, в которых эти законы не соблюдаются. Объяснение этому надо искать в истории языков, которые, по выражению т. Байтурсуна, страдают хаотизмом.

Языки более культурных народов в течение веков воспринимали в себя массу материала из всяких других языков, поэтому их собственные фонетические законы перемешались с фонетическими законами других языков. Кажущийся беспорядок на самом деле отсутствует. По мнению лингвиста, в орфографии будут присутствовать как фонетический, так и этимологический принципы, но фонетический будет преобладать у тех народов, где письменность только начинается, а этимологический – у тех народов, где письменность имеет сложившиеся традиции.

Совершенно не случайно в защиту этимологического письма выступали представители языков, которые имеют сравнительно развитую литературу, а в защиту фонетического письма выступил товарищ Байтурсун, язык которого только начинает создавать свою литературу, считает Яковлев. Таким образом профессор в этом вопросе разделяет народы на те, которые только начинают выработать свою письменность, которые не имеют литературного языка и должны придерживаться фонетического принципа, и те народности, где письменность имеет уже историю, где есть более или менее выработанный литературный язык, там преобладает этимологический принцип.

По итогам тюркологического съезда были приняты основополагающие принципы работы в сфере перехода тюркских языков на латинский алфавит. 7 августа 1929 года Президиум ЦИК СССР и СНК СССР приняли постановление «О новом латинизированном алфавите народов арабской письменности Союза СССР». С этого момента был введен новый латинизированный алфавит. Единый тюркский алфавит официально использовался до 1940 года, после чего был заменен кириллицей. Фактически применение латинского алфавита продлилось до первых послевоенных лет. Спустя 90 лет Казахстан вернулся к этому вопросу. Бесценный опыт Ахмета Байтурсуна, несомненно, очень важен для реализации современной языковой модернизации.

Арман СУЛЕЙМЕНОВ

АХМЕТ БАЙТУРСУН: КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК САМЫЙ СОВЕРШЕННЫЙ!

проблемам перехода на латинскую графику говорили многие ученые и работники образования, в частности лингвист Е. Поливанов в 1923 году отметил это в книге «Проблема латинского шрифта в турецких письменностях». В результате в 1924 году в Москве при Научном обществе востоковедения была создана Ассоциация латинского шрифта для тюркских письменностей (АСЛАТ), которая приступила к организации международного съезда, основную работу взяло на себя Общество изучения Азербайджана.

26 февраля 1926 года в Баку начал работу первый Всесоюзный тюркологический съезд. На съезд прибыли 131 делегат из советских тюркских народов, ученые Академии наук СССР, Научной Ассоциации востоковедения, Украинской Академии, Закавказской Ассоциации востоковедения, зарубежные делегации, в том числе ученые из Турции, Венгрии, Австрии, Ирана и Германии. На съезде были обсуждены вопросы изучения языков тюркских народов СССР, состояния терминологии на тюркских языках, построения алфавита. Таким образом, важнейшим были вопросы, связанные с терминологией, алфавитом и орфографией. По ним было заслушано более 40 докладов, которые сопровождались оживленными, а порой и бурными прениями, и решения по ним, безусловно, были призваны служить руководящей инструкцией для работы во всех республиках.

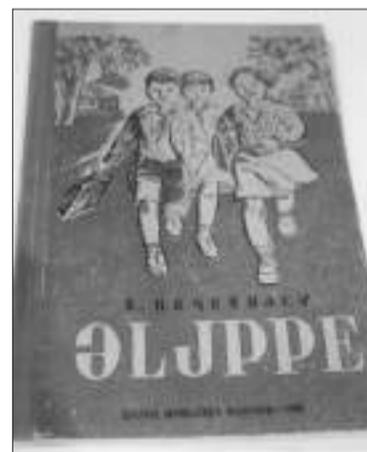
Вопросы, поставленные на съезде, были подвергнуты предельно подробному обсуждению во многих

совершенном алфавите для каждого звука имеется соответствующий, определенный знак и этот знак никогда не меняется.

Второй важный вопрос, какой принцип должен лежать в основе? Этимологический, исторический или фонетический? Ахмет Байтурсун считает, что самое идеальное правописание – это фонетическое. Правописание большей частью зависит именно от свойства языка. Например, в русском языке употребляется этимологический принцип, значит, это хаотический, анархический язык, потому что одни и те же слова, при изменении ударения, принимают совершенно другие формы. Например, «вада», «воды», ударение изменилось, где раньше стоял звук «а», теперь появился «о». Это самый анархический, хаотический язык. В подобных ситуациях необходимо применять этимологический принцип.

Самыми стройными являются киргизский и казахский языки. В них звуковые законы очень строги, каждый звук в конце слова дает такую же реакцию, какую дает химический элемент. Казахский язык – это самый совершенный, самый стройный язык. Есть у других тюрков точно такой же язык, но нет никакой необходимости принимать за основу именно этимологический принцип.

нельзя! Ахмет отметил, что со «священным» письмом казахи давно покончили.

Относительно применения фонетического способа для слов из других языков казахи берут слова из других языков для бытовых надобностей, а не для научного употребления. Европейские слова в казахском языке претерпевают изменения. Например, слово «комиссар» казахи говорят «комюссер», потому что казахская артикуляция не выносит традиционной конструкции слова. Поэтому, по мнению тюрколога, в произношении иностранных слов тюрки должны считаться не с происхождением слова, а с местным говором и артикуляцией населения.

«ТАКИХ УЧЕНЫХ ПОЧТИ НЕ ОСТАЛОСЬ»: БЕСЕДА О «ПОСЛЕДНЕМ ИЗ МОГИКАН» КАЗАХСТАНСКОЙ АРХЕОЛОГИИ КАРЛЕ БАЙПАКОВЕ

Зитта Султанбаева встретила со специалистом по социально-политической истории Казахстана нового времени Ириной Ерофеевой и побеседовала с ней для ИА «NewTimes.kz» о выдающемся ученом-археологе Карле Байпакове, безвременно ушедшем от нас в ноябре прошлого года.

Юный Карл Байпаков в одной из своих первых экспедиций.

— Ирина Викторовна, сколько лет вы знали Карла Байпакова?

— В общей сложности — 43 года. Мы начинали работать вместе сначала в институте истории, археологии и этнографии, а после его разделения на два института в 1991 г., мы работали уже в разных. Он возглавил институт археологии им. А. Маргулана, а я продолжила работу в институте истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова. Почему я согласилась поговорить о Карле Молдахметовиче, потому что он один из очень немногих сейчас — последний из могикиан в Казахстане. Это был человек яркий во многих отношениях, одаренный от природы эффектной внешностью, высоким интеллектом, эрудицией, получивший великолепное образование.

Карл Молдахметович учился в Ленинграде. А вернувшись в Казахстан в 1966-м, он стал осваивать археологию под непосредственным руководством Кемалья Акишева.

— Вспомните, пожалуйста, как зарождалась наука в Казахстане?

— В 1945-1946 г. создается казахстанская база Академии наук. До этого здесь еще не было сформировано научных структур. И все первое поколение и археологов, и историков, в том числе Кемаль Акишев и академик Акай Нусупбеков, директор нашего института истории, археологии и этнографии.

В евразийском пространстве археология как наука стала складываться в 19-м в. в Петербурге, а потом в Ленинграде. Очень важно, что Карлу Молдахметовичу повезло окончить кафедру археологии Ленинградского университета и получить азы знаний у асов археологии и истории.

— Какие исследования проводил Карл Байпаков и какова их значимость для современной науки?

— То, что Карл Молдахметович, вернувшись на Родину в начале шестидесятых, довольно быстро написал кандидатскую диссертацию, тема которой «Средневековые города и поселения Семиречья (VII-XII вв.)», уже говорила о его потенциале. В то время изучение

городской культуры находилось на стадии становления. Информации было мало. Были частично раскопаны только отдельные городища общего представления. О городах средневекового Казахстана не было известно научному миру ни в нашей стране, ни за ее пределами. А при нем было уделено внимание изучению Отрарского оазиса и городской культуры Южного Казахстана. В организации этих исследований и сыграл большую роль руководитель отдела археологии — Кемаль Акишев. Под его руководством были проведены крупномасштабные археологические полевые исследования. Представьте себе, до 5 месяцев в году они посвящали полевым работам.

Изучались наиболее важные города — Туркестан, Отрар, Сауран и т.д. Благодаря тем результатам, которые были получены в ходе проведенных исследований тремя нашими крупнейшими специалистами — Кемалем Акишевым, Карлом Байпаковым и Львом Ерзаковичем, эти города были номинированы в список всемирного наследия ЮНЕСКО. Сначала был включен Туркестан, а позже и другие южноказахстанские города. Они — авторы самых крупных работ по истории этих городов. Поскольку Карл Байпаков родом из Семиречья, он также занимался городской культурой этого региона и Алматы. Это его большая заслуга.

— Чем уникальна, на ваш взгляд, личность Карла Молдахметовича?

— Это был человек энциклопедно ориентированный, который преуспел в археологии Казахстана и Средней Азии разных эпох. Наряду с ними он имел достаточные знания и о смежных областях археологических дисциплин, которыми на непосредственно не занимался. На протяжении многих лет, с начала 90-х гг. и до 2013-го, он проводил и руководил крупномасштабными исследованиями по широкому кругу археологических проблем. Карл Молдахметович изучал и читал литературу по истории всех периодов — от глубокой древности до предреволюционного времени. А его выступления на конференциях — это отдельная тема! Бывало так, что прямо с самолета, после посещения других форумов, он мог

быстро переключиться и блестяще выступить совсем по другой теме. Его выступление можно было сразу отдавать в печать без редактуры.

Увы, сейчас ученые такого уровня, как динозавры, вымирают во всех постсоветских и европейских странах, потому что очень многое изменилось и в науке, и в культуре. И таких людей, которые способны синтезировать необходимые знания из разных научных дисциплин, почти не осталось.

— Та эпоха дала нашей науке много выдающихся личностей, которые укрепили казахстанскую археологическую школу?

— Безусловно, в 70-80-е гг. прошлого века в Казахстане работала целая плеяда ярких и талантливых специалистов-археологов. Среди них, помимо Карла Молдахметовича, работали такие ученые, как Мир Кадырбаев, Сержан Ахинжанов, Лев Ерзакович, Алишер Акишев и другие. Они прекрасно дополняли друг друга и создавали серьезные труды, которые составили золотой фонд археологической науки нашей страны. Это был период подъ-

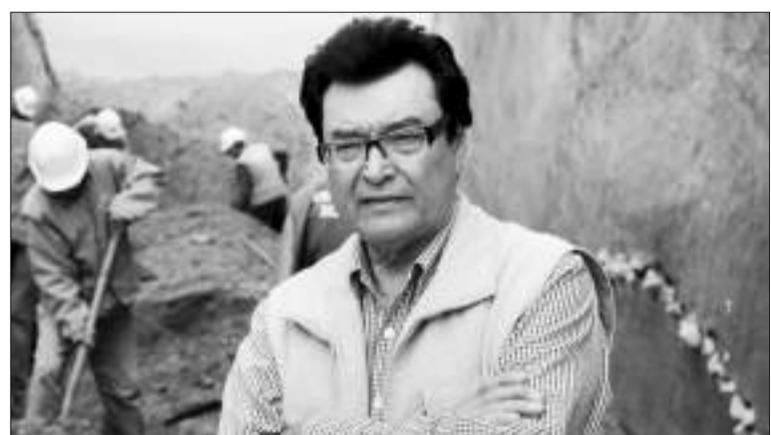

К.А.Акишев, С.Ахинжанов, К.М.Байпаков, конец 1970-х.

ема археологической науки в Казахстане.

— Правда ли, что Карл Байпаков уделял много внимания международному туризму?

— Да! Карл Молдахметович был связан с современностью и ее проблемами, а не только изучением культурного наследия, но и использованием его в образовательных и культурных целях. То есть программы ЮНЕСКО, программы номинаций в списки всемирного наследия — это было очень важной стороной его деятельности. Его занимала проблема музеефикации этих памятников, их реставрации. Карл Молдахметович мог четко определить значимость тех археологических объектов, которые могли привлечь казахстанских и

зарубежных туристов, способствуя выработке стратегии развития локального и международного туризма. Стремился к тому, чтобы эти объекты действительно могли нести историческое знание и нашим соотечественникам, и тем, кто приезжает в Казахстан.

Сначала, когда разрабатывались проблемы культурного наследия, издавались своды и атласы по разным памятникам, он первым обратил внимание на важность мест исторической памяти. Не только самих археологических и архитектурных памятников, но и мест крупных исторических событий, разных битв, курултаев и значимых встреч. Он предложил изучать эти локальные территории с точки зрения комплексного междисциплинарного подхода. Так, например, когда мы делали свод памятников Алматинской области, он поставил мне задачу написать о месте Аныракайской битвы казахов с джунгарами, которая произошла в 1730 г. Мы организовали целую серию комплексных экспедиций. Итогом нашего исследования стал выход в свет в 2008 г. книги «Аныракайский треугольник: географика-географический ареал и хроника великого сражения».

— Как возник интерес у Карла Байпакова к буддизму?

— В свое время он исследовал городище Кайлык (ныне село Антоново на территории Семиречья) и обнаружил интересные вещи. Например, как сосуществовали на территории одного средневекового города три религии: буддизм, христианство и ислам. Позднее он смог достаточно прозорливо оценить перспективность изучения Аблайкита для формирования нового туристического кластера в Казахстане, потому что данный памятник представляет собой уникальный объект. Именно здесь в 17-м в. возникла библиотека буддийских рукописей, которая, благодаря сообщениям о ней иностранных путешественников, столетие спустя приобрела широкую известность в европейской науке.

— Ирина Викторовна, молодежь уезжает из страны в поисках качественного образования, а возвращаясь, она не находит себя. Возможно ли изменить эту нашу ситуацию к лучшему?

— Надежда умирает последней. Должна быть политическая воля и четкое представление высшего руководства страны о приоритетах нашего образования. Руководящие

места занимают люди, которые в силу недостаточной образованности и низкого уровня профессионализма не способны организовать серьезные научные исследования и оценивать качество выполняемых их подчиненными научных работ. Поэтому до тех пор, пока наверху серьезно не озвучатся тем положением, в котором мы сейчас находимся, и не поймут, что необходимо многое менять в науке и кадровой политике, ничего не изменится. Необходимо придумать схемы, чтобы привлечь зарубежных специалистов, которые бы работали по контракту, и привлечь наиболее продвинутых интеллектуалов из наших соотечественников, чтобы подготовить плеяду полноценных исследователей.

Чтобы изучать историю казахского государства и этноса, нужно знать источники на разных языках — это персидский, чагатайский тюрки, китайский, монгольский и, конечно же, английский. У нас таких специалистов почти нет. Так как же молодой ученый будет письменные источники и научную литературу изучать без знания языков? И какой молодой человек, окончивший восточный факультет, может работать в научно-исследовательском институте, если ему платят такие же деньги, как тому, который вообще не знает никаких языков. Таким образом, большинство наших перспективных выпускников восточных факультетов Москвы и Санкт-Петербурга идут работать не в науку, а переводчиками в посольства. А ведь, чтобы стимулировать научные кадры, должны работать какие-то надбавочные коэффициенты, чтобы у них был стимул.

— А в СССР это было?

— В СССР было другое. Старший научный сотрудник получал 270 рублей, как крупный инженер. То есть был стимул к плодотворной работе в науке. Ученые были уважаемыми в обществе людьми. А сейчас, будь он профессор или завотдела, он получает копейки по сравнению с чиновниками средней руки. И если наш новый президент задается серьезно этой целью, то изменить эту ситуацию можно. Необходимо понизить уровень бюрократизации, когда люди думают в течение года о составлении справок и отчетов, а не о том, чтобы получить какой-то научный результат. Конечно, финансирование науки должно быть на уровне.

Зитта СУЛТАНБАЕВА
(в сокращении)

Карл Байпаков и Кемаль Акишев

Их перечисляет политолог, директор Группы оценки рисков Досым Сатпаев для Forbes.kz. Из пяти стран Центральной Азии публично антикитайские настроения пока проявляются в Казахстане и Кыргызстане. Что касается нашей республики, то у этих настроений есть как минимум шесть причин.

Во-первых, историческая память. Кто-то корни таких настроений ищет со времен войны казахов с джунгарами (за их спиной вначале стояли геополитические интересы Китая, но чуть позже он решил сам избавиться от джунгар, увидев в них угрозу для себя). Другие полагают, что эти корни лежат во временах, когда Казахстан был частью Советского Союза, у которого были довольно напряжённые политические отношения с Китаем, своеобразный «холодный полумир», который всё-таки лопнул во время советско-китайского пограничного конфликта на острове Даманский в конце 60-х гг. прошлого века. После этого СССР и Китай постоянно вели друг против друга информационную войну.

ШЕСТЬ ПРИЧИН АНТИКИТАЙСКИХ НАСТРОЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Во-вторых, непрозрачность экономических взаимоотношений между Казахстаном и Китаем. Многие подписанные договоры и соглашения публично представлены широкой общественности. В принципе, такая привычка в отношениях с инвесторами у властей возникла ещё в 90-х гг., когда у Казахстана были такие же непрозрачные отношения с крупными западными компаниями, в основном в добывающей сфере, что чуть позже привело даже к громким коррупционным скандалам. До сих пор многие подписанные тогда с иностранными инвесторами СРП, связанные с разработкой и добычей сырья, также закрыты от широкой общественности.

В-третьих, существует высокий уровень недоверия граждан Казахстана к тому, что делает и говорит власть, в том числе касательно сотрудничества с Китаем. При этом значительным риском является то, что высокий уровень коррупции среди казахстанских чиновников может превратиться над отставиванием государственных интересов в отношении с любым иностранным инвестором.

У китайского бизнеса есть своя специфика, которая его отличает от западных компаний. В частности, большинство китайских компаний прямо или косвенно связаны с государством, которое оказывает им серьёзную политическую и финансовую поддержку, рассматривая китайский бизнес частью своей политики по укреплению геополитических и геоэкономических позиций Китая в мире. При этом китайский бизнес более адаптивен к коррупционным схемам в других странах, что объясняет довольно активное его проникновение в экономику бедных и чаще всего коррумпированных стран Африки и Азии. Китайский бизнес не всегда, но в большинстве случаев менее экологически ориентирован и зачастую меньше интересуется последствиями своей деятельности в других странах.

В-четвёртых, антикитайские настроения являются отголоском общего социального напряжения в обществе по причине падения уровня жизни, отсутствия перспектив и ощущения несправедливости в разных сферах жизни многих граждан страны. Кстати, в мире есть

страна, где социальное напряжение в сочетании с антикитайскими настроениями даже привело к смене власти. Это Индонезия, где в 1998 г. президенту Сухарто, который находился у власти больше 30 лет, пришлось уйти в отставку на фоне кризиса многих отраслей экономики, резкого снижения доходов населения, роста социальной напряжённости, эскалации этноконфессиональных конфликтов во время азиатского финансово-экономического кризиса.

Неэффективность государственного управления приводит к росту в обществе протестных настроений, которые могут приобрести разную форму, в том числе поиска внутренних или внешних «врагов». В случае с Казахстаном нельзя исключать, что во время транзита власти антикитайские настроения могут быть инструментом политической мобилизации людей со стороны тех или иных политических игроков.

В-пятых, масло в огонь подливает внутренняя дискриминационная и нарушающая права человека политика Китая по отношению к этническим и религиозным группам, в первую очередь в СУАР. Появление «лагерей по перевоспитанию» для уйгуров, казахов, кыргызов и других мусульман в СУАР вызвало не только волну протестов в Казахстане, но и в конце прошлого — в начале 2019 г. даже спровоцировало первые антикитайские митинги в соседнем Кыргызстане. Если взглянуть на долгосрочную перспективу, то дальнейшая активизация Китая в Центральной Азии может вызвать новый рост антикитайских настроений уже во всем регионе. На данный момент все государства региона являются светскими режимами, но рост количества мусульман в странах Центральной Азии может

больше переориентировать регион в сторону мусульманского мира. В будущем это породит новые вызовы для всех геополитических игроков в ЦА. Например, отношение к Китаю в регионе может стать ещё более негативным по мере продолжения давления на мусульман в СУАР.

В-шестых, многих настораживает наличие негативного прецедента в Центральной Азии: у Китая появились первые крупные должники в лице Кыргызстана и Таджикистана. Бывший министр финансов Кыргызстана Адылбек Касымалиев в прошлом году даже предложил больше не брать кредиты у «Эксимбанка Китая». Это связано с тем, что доля этого финансового института в объёме внешнего долга Кыргызстана составила 44,8%. Для сравнения, в 2010 долг Кыргызстана перед Китаем составлял только 5,7% (\$150 млн) от общего объёма госдолга. Чтобы диверсифицировать долги и снизить возможные риски, весной 2018 кыргызскому правительству пришлось установить для себя ограничение, по которому долг перед одним кредитором не может превышать 50% общей суммы. К этой отметке приближается только Китай.

По данным Министерства финансов Таджикистана, общая сум-

ма внешнего долга страны на начало второго полугодия текущего года составила около \$2,9 млрд. Основными являются «Эксимбанк Китая» (54,1% от общего объёма), Азиатский фонд развития (11,8%) и Исламский банк развития (5,8%). Рейтинговое агентство Fitch даже прогнозирует замедление роста экономики Таджикистана в связи с большим внешним долгом и уязвимым банковским сектором. Также, по мнению агентства, дальнейшие экономические перспективы Таджикистана зависят от сотрудничества с Китаем в области обеспечения долговой устойчивости, учитывая, что большая часть внешнего долга Таджикистана приходится на эту страну. Как считают аналитики, возможно, руководство Таджикистана постарается договориться о реструктуризации долга, но неизвестно, что взамен может потребовать Китай. Некоторые эксперты исходят из того, что «речь может идти о расширении доступа к сырьевым ресурсам Таджикистана, перед стратегических предприятий или уступке под контроль Китая отдельных транспортных маршрутов по территории Таджикистана».

Довольно странно, что при наличии достаточных средств в Национальном фонде РК, которые могли бы пойти в качестве инвестиций на стратегические проекты, республика предпочитала брать даже небольшие кредиты у Китая. Хотя работа с иностранными кредитами давно уже требует профессионального риск-менеджмента со стороны правительства с точки зрения оценки всех реальных и потенциальных негативных или позитивных последствий от их использования не только для экономики страны, но и для репутации самой власти.

Например, с одной стороны,

нефтегазовое сотрудничество с Китаем повышает количество альтернативных маршрутов транспортировки энергетических ресурсов для Казахстана, что позволяет снизить зависимость от России. Согласно экспертным оценкам, с 2005 г. китайский рынок поглощает примерно треть прироста мирового предложения нефти. В мае 2003 г. Китай, повторяя европейскую и американскую стратегии, приступил к формированию стратегических запасов нефти. По прогнозам к 2025 страны ОПЕК будут обеспечивать 66% китайского нефтяного импорта, а постсоветские страны — около 20%.

С другой стороны, экономическое сотрудничество КНР с Казахстаном полностью подчинено задачам развития китайской экономики. Растущий внутренний спрос на энергоресурсы в КНР закрепляет превращение Казахстана в сырьевой придаток уже не только западной, но и китайской экономики.

Понятно, что для Китая наша республика — лишь один из пазлов в глобальной игре, связанной с укреплением своих экономических и политических позиций. Инвестиционная политика Китая в Казахстане ничем не отличается от инвестиционной политики в других странах и регионах Амира, будь то Африка, Латинская Америка или Ближний Восток. Она всегда базируется на жёстком отстаивании национальных, экономических интересов КНР. И у Казахстана нет ни одного серьёзного политического и экономического рычага для давления на Китай, что изначально ослабляет позицию страны в переговорном процессе.

Что касается Китая, то таких рычагов у него немало, как экономических, так и политических. Единственная возможность сдерживать китайский аппетит — это играть на балансе интересов других геополитических игроков и не класть все экономические яйца в одну корзину, расширяя торговую диверсификацию с другими странами.

Географической судьбой и одновременно вызовом для Казахстана является соседство с двумя крупными амбициозными геополитическими игроками — Китаем и Россией, доверие к которым внутри казахстанского общества скорее падает, чем растёт. При этом главная задача Казахстана состоит в том чтобы извлечь из соседства с Китаем больше плюсов, чем минусов.

В немалой степени это зависит от чётко разработанной стратегии сотрудничества с Китаем в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективе с учётом всех возможных проблем и выгод. И для повышения доверия общества к государственной политике сотрудничества Казахстана с Китаем необходимо для начала провести публичную и прозрачную ревизию тех договоров и соглашений, подписанных с Китаем, которые вызывают наибольшее подозрение у граждан (как в случае с 55 заводами) с точки зрения выявления рисков для национальных интересов Казахстана.

При этом важно помнить, что в конечном счёте угрозу представляет не столько экономическая экспансия Китая, сколько казахстанская коррупция, которая позволяет заключать невыгодные для страны контракты и наносит удар по экономической безопасности Казахстана.

Үлкенге де, кішіге де ыстық ілтипатын білдіріп, жайдары да жарқын жүзінен төңірегіндегілерге имани шуағын шашып, алқалаған жамиғаттан ақыл-кеңесін, қолынан келетін жәрдем-көмегін аямайтын осынау атпал азаматпен таныс-біліс болғаным да он жылдан асыпты. Он жыл-аз мерзім емес. Кейіпкерім, бүгінде жігіт жасы-жетпістің асуына жетіп отырған Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің профессоры, филология ғылымының докторы, Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі, республика Гуманитарлық Ғылымдар Академиясының, Ұлттық әдет-ғұрып, салт-дәстүр Академиясының академигі Темірхан Сақаұлы Тебегеновпен 2008 жылдың қоңыр күзінде ҚазҰПУ-дың филология факультетінің деканы, профессор, елжанды тұлға Балтабай Әбдіғазиев таныстырған еді. Осы университеттің түлегі, қазақтың көрнекті ақыны, жақын ағайыным Қайнекей Жармағамбетовтың 90 жылдық мерейтойын өткізу қамымен үлкенді-кішілі кеңселердің табалдырығын тоздырып жүрген болатынмын.

ТЕБЕГЕНОВ

тағзылымы

Сол кездері қазақ әдебиеті кафедрасының меңгерушісі болып істейтін Темкең маған «қандай көмек керектігін жасырма, бұл мерейтой жеке кісінің емес, әдебиеттің мерейі сияқты, оны абыроймен өткізу сіздің де, біздің де парызымыз» деп кесіп айтты. Мені кафедра отырысына шақырды, қызметкерлеріне нақты тапсырмалар беріп, атқарылатын шаруаның тізгінін өз қолына алды. Сөйтіп, Темкеңнің қамқор көзқарасының, талап-шылдығының арқасында Халықаралық ғылым-тәжірибелік конференция жоғары деңгейде өтіп, қаламгер көпшіліктің, ағайын-туыстың биік бағасын алды. Мәртебелі ғылыми жиында Түркиядан, Қырғызстаннан келген ғалымдар баяндама жасады, әдебиетіміздің ақсақалдары Серік Қирабаев, Мыңбай Рәшев, Сарбас Ақтаев, Қоғабай Сәрсекеев, Жұмабек Кенжалин естеліктерін айтты.

Артында жоқшысы, іздеушісі болмаса тіл де, діл де, тіпті идея да құрдымға сіңіп, өшетінін жақсы білеміз. Поэзия пірі — Ақын ең алдымен Идея. Темкеңмен өткен, 2018 жылы Қайнекей Жармағамбетовтің ғасырлық мерейтойын атап өту барысында тағы да жүздестік. Мерейтойды өткізу алқасына жетекшілік еткен профессор Тебегенов тағы да жықпыл-жықпылы көп ұйымдастыру жұмысын жіптіктей жүргізіп, ақын мұрасының жоқшысы да, іздеуші-зерттеушісі де бола білді. Қазақтың жыр өнерінде баллада жанрының негізін салып, таңғажайып туындыларымен тұтас бір әдеби ағымның тұсауын кескен Қайнекей — ұлт көсемдері Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатовтың етене туысы, осынау ұлы тұлғалармен рухани жақындық ақынның басына таяқ-бөп тиген, жүріс-тұрысы, ой-пікірі әрдайым бақылауда болған. Қазақ поэзиясына 50-жылдары келіп қосылған академик, әдебиетші, ғалым-ұстаз Серік Қирабаев,

прозашы, ғалым-ұстаз Нығмет Фабдуллин, ғалым-сыншылар Айқын Нұрқатов, Баламер Сахариев, прозашы Бердібек Соқпақбаев, ақындар Сырбай Мәуленов, Рәшев, Әдібай Табылдыев, Бәтима Батырбекова, зерттеуші Төкен Әбдірахманов және басқалар «шекпенінен» шыққан Қайнекей бұрынғы Торғай, қазіргі Қостанай облысы Жангелдин ауданындағы Бестау ауылдық кеңесінде өмірге келіп, Қазақстан ЛКЖО Орталық комитетінде хатшы, Абай атындағы ҚазПИ-де қазақ әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы, доцент, директордың орынбасары, «Әдебиет және искусство» (қазіргі «Жұлдыз»), «Ара», «Шмель» журналдарының бас редакторы, Қазақстан Жазушылар Одағында жауапты хатшы қызметтерін атқарған. Көрнекті ақынның ғасырлық мерейі тойына арналған «Қайнекей Жармағамбетов шығармашылығы және қазіргі әдеби үдерістің өзекті мәселелері» атты Халықаралық ғылыми конференцияның 300 беттік материалдары Абай атындағы ҚазҰПУ-дың «Ұлағат» баспасында 2018 жылы жарық көрді. Конференцияда «Әдебиетіміздің даму үдерісі және Қайнекей Жармағамбетов поэзиясының поэтикалық ерекшеліктері» атты негізгі баяндаманы профессор Темірхан Тебегенов жасады. Темкең «Қайнекей поэзиясының поэтикалық ерекшелігін танытатын басты жанры-балладалары. Ақынның қазақ әдебиеті тарихындағы негізгі шығармашылық тұғырын танытатын баллада жанрындағы шығармалары поэтикалық сипат ерекшеліктеріне қарай саралана жүйеленеді: біріншісі-халық тарихындағы көрнекті тарихи, аңыздық тұлғалар тағылымын ұлықтау, екіншісі-сатиралық сарынды сыншы балладалары, үшіншісі-отаншылдық, батырлық, ерлік, адамгершілік-имандылық қасиет иелерін дәріптеу, төртіншісі-

мысал балладалары. Ақын шығармаларындағы қазақ әдеби тілін байытқан қолданыстар ұлттық сөз өнерінің фольклоры мен әдебиеті мұралары дәстүрлік байыты дамытқан шеберлік ұстанымын аңғартады» деп тобықтай тұжырым түйеді. Қайнекей Жармағамбетовтің шығармалары ХХ ғасырдың екінші жартысындағы әдеби процесс жетістіктері қатарындағы елеулі мұра сипатымен дараланады, деп қорытынды жасайды.

Абай ағамыз адам болудың, ғалым болудың бір шарты ретінде «бір жақсыға ұқсап бағуды» айтқан болатын. Біраз көйлекті бұрын тоздырып, ғылымға да ертерек келген Темкеңнің өмір жолына көз жүгірте отырып, өз тірлігімен бірге қатар ұқсас түстірмен тағылымды өрнектерді таптым. Сарала күздің қыраулы қысқа ұласар шағы-мал аяғы қыстауға ілігіп, күйекке түсетін боқырауда қазіргі Қызылорда облысы, Қармақшы ауданы, «Ақбел-Көк иіні» — «Тебегенов ойы», Ақжар мекенінде дүние есігін ашқан профессор Тебегеновтің ғылымға келер, бүгінгі абырой-беделіне биігіне көтерілер жолы ауыл мектебіндегі ұстаздық қызметтен басталған. «Ақжар» кеңшарындағы Қазақстан Лениншіл Коммунистік Жастар Одағының ХХV жылдығы атындағы «Бестам» орта мектебін тәмамдаған Темірхан Сақаұлы Қызылорда қаласындағы Н. В. Гоголь атындағы мемлекеттік педагогикалық институттың филология факультетінде «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы бойынша білім алады. Орта мектеп оқыған жылдары Таян Жүсіпов, Тұрмахан Тұңғышбаев, Бибігүл Жұбанбаева, Сара Бейсенбаева, Шәкизада Шокбаров, Айдарбек Әбдіраманов, Зинали Ыбыраев, Жұпар Аяпова, Мәдина Сүйінбаева, Сәден Нұртаев, Үсен Баймаханов, Әсия Шокбарова және басқа ұстаздарынан терең білім негіздерін үйренеді. Ал,

жоғары оқу орнында қазақтың көрнекті ғалымдары Әуелбек Қоңыратбаевтың, Нұрлыбек Жүнісовтің, Әнес Жақыпұлының, Әли Байжоланың, Гүлзәй Смағұлованың, Мәди Кереевтің, Үсен Абдуллаевтың адамгершілік ұлағатын бойына сіңіреді. Студенттік жылдары үздік оқумен қатар ғылыми ізденістерге де талпынып, студенттердің ғылыми қоғамының республикалық конкурсында «Асқар Тоқмағамбетовтің сатиралық шығармалары» баяндамасы үшін арнаулы грамотамен марапатталады. Институттағы «Сыр сұлуы» ән-би ансамблінің құрамында өнер көрсетеді.

Темкең еңбек жолын аудан орталығынан шалғай жатқан Қуандария ауылындағы №186 орта мектепте қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі болу-

лауреаты атанды, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Ыбырай Алтынсарин» медалымен, Қырғызстан Республикасының «Токтоғұл Сатылғанов-150» мерекелік медалымен, «Бейбітшілік әлемі» халықаралық қазақ творчестволық бірлестігінің «Ел ардақтысы» медалымен, Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің «Үздік түлек», Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Абай» мерекелік медальдарымен марапатталды. «Қармақшы ауданының құрметті азаматы» төсбелгісін омырауына қадады. Құрметті азамат дегеннен шығады, Темкең туған ауылы түтінінің түзу шығуына, абыройының асқақтауына өз үлесін қосып келе жатқан абзал азамат. Өткен жылы бірлік пен еңбектің құт мекені атанған Ақжар ауылының құрылғанына 60 жыл толуына арнап «Ақжарым-ауылым, алтын бесігім» атты елді-мекеннің құрылу тарихы мен бүгінгі келбетін, жеткен жетістіктерін баяндайтын өлкетанушылық кітапты өмірге әкелді. Сондай-ақ білім нәрімен сусындатқан оқу орбасы туралы «Ақжар мектебі: гүлдәурен 10 жыл (1958-1968 жж.), есейткен 50 жыл (1968-2018 жж.)» атты кітабы да сол 2018 жылы оқырманға жол тартты.

Филология ғылымының докторы, профессор Темірхан Тебегенов ұлттық әдебиетімізді ғана зерттеп қоймай, әлем әдебиеті өкілдерінің шығармашылығына да түрлен салып жүрген ғалым. Оның 1996 және 2006 жылдары екі рет басылған «Шет ел әдебиеті тарихы» кітабында ХІХ-ХХ ғасырлардағы жаңа реалистік әдеби дамуы арнасындағы Түркия, Иран, Үндістан елдеріндегі әдебиет үрдісінің даму кезеңдері мен оның сипаттары жан-жақты зерттеледі. Профессор Т.Тебегенов құрастырған «Әлем әдебиеті» хрестоматиялық оқу құралында «Ақындық дәстүр және Нартай Беккезестің поэзиясының өзіндік ерекшеліктері» тақырыбында филология ғылымының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғады. Еліміз тәуелсіздікке қол жеткізген 1991 жылдан Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Қазақ әдебиеті» кафедрасының доценті бола жүріп, «Ақындық поэзиядағы фольклор мен әдебиет дәстүрі» тақырыбында докторлық диссертация қорғады, осы кафедраның меңгерушісі ретінде көптеген ғылыми нәтижелерге қол жеткізді. Оның жетекшілігімен 1 докторлық, 13 кандидаттық, 7 магистрлік диссертация қорғалды. Осы жылдар ішінде ғалымның оқырман көпшілікке, жоғары оқу орындарының студенттеріне, мектеп оқушыларына арналған 15 кітабы, 5 монографиясы, 11 оқулығы, 500-ден астам ғылыми мақаласы жарық көрді. Ресей, Татарстан, Башқұртстан, Қырғызстан, Өзбестан, Қытай, Түркия, Болгария ғалымдарымен достық қарым-қатынас орнатты. Еңбегі бағаланып, Жамбыл атындағы халықаралық сыйлықтың, Түркі әлемі халықаралық «Қызыл алма» сыйлығының

Елалдында, туған жер, өскен өлке алдында есеп беріп жатқан осынау мерейлі күнінде, құрметті Темке, өзіңізге және отбасыңызға береке-бірлік, баянды бақыт, толайым табыс тілеймін. Шабытыңыз шалқып, қаламыңыз мұқалмасын!

Жетпісбай
БЕКБОЛАТҰЛЫ,
өл-Фараби атындағы
ҚазҰУ профессоры

				Ясир ...					...-гүрсіл	Скан-ворт газеті
Қарақат, Бүлдірген	Шытырман шығарма		Дуана	"Иллиада" кейіпк.	Өрт	Қамыр	Абысын-...			
... Павел				Лезгинка ұраны	Марқа					Дұшпан
	Орда бұзар жас		Еру (син.)			...-жұлақ	Науа			
	Діни мереке					Сүйінбай әкесі	Өтемақы	... Мария		Наным
			Үй жиһазы	Ағаш түрі	Зиянкес (син.)					
	Өзбек қаласы		Ағаш көркі ...					Шығын		Тойота-... (көлік)
				Қой тұқымы	АҚШ елбасы	Оқушы қауым				
Іскер (син.)	Күйеу анасы	Жаңа жыл сөні	Талант			Қар өрнегі	Шырай (син.)			Латвия қаласы
			Беймәлім көрініс			Күйдіру (син.)	Егіздер			
	Бөшке		Футбол ұйымы	Құда түсу (син.)				Өң (син.)		Жаяу ...
			Екеу			Лава	Мәртебелі			
	Айыр			... Хамиди				Алматы сауда үйі		Тіс түрі
	Әріп түрі	Туған жер			Аймақ					
				Алмұрт терізді жеміс	... бен Ладен	Жерлес (син.)	Мұң			
	Италия астанасы		Александр ... (орыс ақыны)			Әлем аруы				Саудагер мақсаты
			Медиа ...		Шай қалдығы		Бармау (ант.)	Зер	Тайпа	
Геом-қ фигура		Норвегия				Қоғам туыс-тас өсімдік				
			Шыр-мауық		Көпір			Береке		
Телефон сөзі		Мед-қ жеңілдік				Сипану				

Дайындаған: Қажымұқан ҒАБДОЛЛА

ӘЗІЛ-ШЫНЫ АРАЛАС

– Әйелі бар еркектер ұзақ өмір сүре ме, әйелі жоқ еркектер ұзақ өмір сүре ме?
– Әйелі бар еркектер ұзақ өмір сүреді. Бірақ олардың өміріне қызығуға болмайды!

***

Екі еркек әңгімелесіп тұр:
– Сен білесің бе, әрбір екінші әйел күйеуінің көзіне шөп салады...

– Маған сенің статистикаңның көк тиынға керегі жоқ. Маған сол әйелдердің телефоны, аты-жөні, адресі керек!

***

Сайлау пункті. Дауыс беруге келген ақсақалдың алдынан шыққан үгітші түсіндіріп жатыр:

– Міне, мына қағазда бес адамның аты-жөні жазылған. Осының ішінен қайсысын қалайсыз, соның аты-жөнін қалдырасыз да, қалғандарын сызып тастайсыз.

– Мен пара алмайтын, турашыл кандидатқа дауыс берсем деймін.

– Олай болса, ақсақал, бұлардың бәрін де сызып тастай салыңыз.

***

– Жаным, мен айфон алғым келіп жүр.

– Күнім, менің алып бергенімді қалайсың ба?

– Шын ба, иә, әрине.

– Онда қазір бір айдай қолым бос емес, 30 ақпан күні алып берейін, жарай ма?

– Уау, рахмет, сені қатты жақсы көремін ғой.

***

Премьер-министрдің қабылдауында болған ҚВН командасы мынадай ұсыныс айтыпты:

– Футболдан Қазақстан құрамасының мүшелері қанша жалақы алса, бізге де сонша төлесеңіз дұрыс болар еді...

– Қалай?

– Олар сияқты біз де халықты күлкіге қарық қылып жүрміз ғой.

№43 санда шыққан сөзжұмбақтың жауабы

Ш	А	М	М	А	Н	А	А	Е				
Ы	А	Ұ	А	Қ	Т	А	Л	А	Р			
М	И	З	У	М	Р	У	Д	Т	Х	М		
К	Л	О	Д	Е	Л	А	Т	А	К	А	М	А
Е	Д	А	К	К	А	А	Ш	І	Ш	Е	К	
Н				И	Н	Ж	Е	Н	Е	Р	Х	
Т	Е	Г	Е	Н	Е	А	Т	М	А	И	Н	
В	Р	Н	О	Қ	Т	А	Е	Л	К	А		
Т	А	И	М	Қ	Е	Л	І	И	О	Н		
	М	А	С	Қ	А	Р	А	Е	А			
	А	Н	Т	И		Т	Р	А	М	В	А	Й
Г	Е	Н	А	Т	С	Р	И	З	А	Б		
И	А	Л	М	А	Т	Ы	М	А	Н	Д	А	Т
Д	О	С	Б	Р	А		Р	А	И	С	А	
Р	О	У	Қ	А	П	Д	С	П	Н			
А	А	В	Л	А	Қ	А	Л	А	Л	А	К	
Р	Қ	А	Н	И	Л	Д	О	П				
В	Е	Н	О	К	Қ	А	З	И	М	А	Н	
Н	З	І	Л	А	Т	А	Н	А	Л	А		
А	Б	Ы	Р	И	Т	А	Р	О	Т	Ы	Н	

11 мың ғалым климаттың өзгеріп жатқанына дабыл қақты

Әлемдегі 11 мың ғалым климаттың өзгеруі туралы саясаткерлерге бағытталған үндеу хат жариялады. Бұл туралы CNN хабарлады.

«Бүкіл әлемнің түкпір түкпірінен шыққан 11 мың ғалым адамзат өзінің қазіргі жолын өзгертпесе, климаттың өзгеруі қандай азап шеккізуі мүмкін екені туралы хат жазды. Олар ғалым ретінде барды деп айтуға моральдық құқықтары бар екенін мәлімдеді», делінген материалда.

Баяндама авторларының бірі Фиби Барнард бұл құжат ең алдымен саясаткерлерге бағытталғанын айтқан.

«Келер ұрпақ саясаткерлер туралы жаман ойда болады, себебі олар климаттың өзгеруі өркениетке төнген

уақыт екеніне мән бермеді», – дейді ол.

Айта кету керек, ғалымдар бұған дейін де бірігіп пікір білдірген еді. 2017 жылы 184 мемлекеттен жиналған 16 мың ғалым «адамдар мен әлем қактығыс алдында тұрғанын» ескертіп үндеу хат жазған еді. Ал биылғы хат

BioScience ғылыми журналында жарияланды. 150-ден астам мемлекет ғалымдарының айтуынша, климаттық дағдарыс «бай өмір сүруге ұмтылуға» байланысты.

«Климат белсендісі Грета Тунбергтің сөздерін қайталамай ғалымдар тиісті шаралар қабылдамайтын саясаткерлерді сынады. Сонымен қатар олар бұл мәселені шешуге көмектесе алатын үш негізгі факторды айтты. Олар: қазба отыннан бас тарту, климатты ластайтын қалдықтарды азайту және етті аз тұтыну, көміртексіз экономика құру, қыздарды оқыту мен отбасын құру қызметіне инвестиция салу арқылы халық санын арттыру», – деп жазады автор.

СҰЛУЛЫҚТЫҢ СИМВОЛЫ...

Рая... Раечка, Раиса, Раиса Мажитовна, Раиса Мұхамедиярова... — Мүсірепова...

Ел-жұрт ол кісіні осылай атайтын. Мен ол апайды алғаш кинодан көрдім. Дұрыс-дұрыс...

Иә, сол, «Менің атым — Қожадан» Майқанованың ролінде... Көрдім де иландым... Жек көрдім... Алайда, осыншама көркем «тәтейді» ішімнен жамандыққа қимағам... Кейін «Жаңа фильм» журналының мұқабасынан көрдім. Сосын ол суретті қайшымен қиып алып, көпке дейін сөмкемеде сақтап жүргем. Бір күні біздің ауылдағы мәдениет сарайына бір топ кино артистерінің суретін іліп қойды. Олар басында береткасы бар Нұрмұхан Жантөрин, Асанәлі Әшімов, Раиса Мұхамедиярова, т.б. артистердің суреттері болатын. Бота көз, ұзын кірпік, томпақ ерін, акку мойын... Иә, иә, Раиса солай сұлулықтың символы еді. Сонау өткен ғасырдың 60, 70, 80, 90 — жылдарына дейін Раиса Қазақ киносының мақтанышы болды. Театр сахнасында да көптеген әйел бейнесін сомдады. Әлі есімде... Мен Дон Ук қойған Оразхан Бодықовтың «Отырардың күйреуі» спектаклінде Ханшайым ролі ерекше болды. Ұзын бойлы, үстінде ақ көйлек, басында алтын тәж, қынама камзол киген патшайым шыға келгенде көрермен елен ете қалатын. Даусы санқ-санқ еткенде әрбір сөзі, әрбір мақамы құлаққа майдай тиюші еді. Әлі есімде, біздер Консерваторияның театр факультетінің студенттері кейде ТЮЗ-ға массовкаға шығатынбыз. Өйткені, әрбір шығу — 1 сом болатын. Мен сол кезде Раисаны жақыннан көргем. Бір рет ол кісі өз сахнасын ойнап болды да, қараңғыда гримеркасына беттеген. Ұзын ақ көйлек еден сыпырады. Қараңғыда ентелеп, «сұлу апайға «сұқтанып» келе жатқанда аяғымдағы етікпен ақ көйлекті басқанымды байқамаған екенмін. Ол кісі жайлап бұрылып мені көрген. Сосын сыбырмен: «Байқасаншы, айналайын», — деген. Екі бетім ду ете қалды. Сасқанымын «кешіріңізді» естілерестігімдей айттым... Жүрегім лүпілдеп, сұлу актрисаның аузынан маған арналған «айналайыны» қандай ғажап болатын.

Мен 80-ші жылдары «Қазақфильмге» келгенде Раиса Мажитовна дубляжда болатын. Ол кез қазақ киносының, әсіресе, дубляж саласының дәуірлеп тұрған шағытын. Режиссерлер Майра Әбусейтова, Қуат Әбусейтовтер, Дариға Тналина, Фазыл Атушевтер болса дубляждың корольдары. Мұхтар Бактыгереев, Алтынбек Кенжеков, Мәкіл Құлманбаев, Омархан Қалмырзаев, Әнуар Молдабеков, Фарид Шарипова және Раиса Мұхамедиярова болатын. 8-март көшесіндегі «Қазақфильмнің» дубляжы III-ші қабатта орналасқан. Күнде кешке

бар қызық сонда көшіп келетін. Өйткені, Раиса Мажитовна да осында болушы еді. Олар кезек-кезегімен рольдерін жазады. Ал, басқалары карта ойнайды. Топтың ішінде аккудай болып Рая отыратын...

Анда-санда көргенде амандасқаным болмаса, басқа таныстығым жоқ-ты. Сосын көп ұзамай мен Москваға оқуға кеттім. Кинорежиссер болсам деген арман алысқа алып кеткен. Ол кезде мен салт оқыдым. Жолдасым мен үлкен ұлым Алматыда қалды. Бір күні үйден балам Дидар сары ауру-боткин болды деп естідім. Кетейін десем, сабақ; кетпейін десем, қолымнан ештеңе келмейді. Әсіресе, табылмайтын дәрі. Осындай қиналған сәтте мен режиссер Ұлжан Қолдауоваға телефон шалып бар жағдайды айттым. Мүмкіндік болса, сол дефицит дәріні тауып, Гүлбарамға берші деп жалынғандай болдым. Екі-үш күнде дәрі табылып, кейін баламыз жазылып кетті. Сөйтсем, Ұлжаннан естіген соң, Раиса Мажитовна таныстары арқылы әлгі дәріні алғызып, біздің үйге беріп жіберіпті.

Иә, иә. Раиса Мұхамедиярова үлкен жүректі жан еді. Тіпті, ол кезде мені дұрыс танымайтын да. Кейін жазғы каникулға келгенде бірде сол үшін ол кісіге жолығып, рахметімді айттым және өткендегі дәрінің ақшасын қайтарайын дегенімде, ол кісі алмады. Тағы да ұялып, тағы да іштей риза болып, іштей алғысымды айта бергем...

Раиса Мұхамедиярованы алғаш «Қазақфильмге» Шәкен Айманов алып келген. Сол жерде өзінің актерлік жолын бастады.

Рольдері: 1961 ж. Ә. Мәмбетов — «Ән қанатында» — Айгүл, 1961 А. Карпов — Сплав — Камилля, 1962 ж. Ә. Файк — «Мальчик мой»

— Бибігүл, 1963 ж. А. Карсақбаев — «Менің атым Қожа» — мұғалім Хадиша Майқанова, 1963 — «И в шутку и всерьез» — Шолпан, 1968 ж. А. Карсақбаев — «Балалық шаққа саяхат» — Күлімбала, 1969 ж. Ш. Айманов — «Найзағайдың етегінде» — Дина.

Осыдан 7-8 жыл бұрын мен Балалар мен Жасөспірімдер театрында басшы болып тұрғанда, Раиса Мажитовна бізге келіп тұратын. Әлі есімде, «Бұлбұлдар түні» қойылымына шақырғанмын. Спектакльден соң Раиса Мажитовна үлкен бота көздері жасқа толып, толқып шықты. Актерлерге рахметін айтты, басты рольдегі Жанар Мақашева мен Мұхит Шынтаевқа қатты риза болды. Біз сол кеште ұзақ отырдық. Раисамен бірге отыру ғанибет болатын. Және сол театрға зор құрметпен қарайтын.

Иә, өмір шырмалаң дейміз. Кезінде Ғабен — Ғабит Мүсірепов қайтқан соң Раиса да біраз теперіш көрді. Оны театрдан жұмысқа кешігіп келді деген сылтаумен шығарып жіберді. Және жалғыз емес, Қасым Жәкібаевты да театрдан қуған. Кейін Досхан Жолжақсынов театрға директор боп келген соң, екеуін де театрға қайта шақырды. Қасым аға келді де, Раиса келген жоқ. Иә, бұл да тектілік болатын.

Раиса тек сұлулықтың символы ғана емес сонымен бірге ол сол заманның сол кездегі моданың, сәннің үлгісі бола білді. Бүкіл қыз-келіншекке үлгі, ер-азаматтың арманы болған асыл жан болатын. Дауысында ерекше бір әуез, европалық-қазақи мақам болатын...

Бір басында әйел затының сұлулығы да, ақылдылығы да, бекзаттылығы да Раисада болатын.

Қайран Раиса Мажитовна! Қазақ қызы қандай дегенде, осындай деп мақтанатын өзің едің. Ғабендей ұлы тұлғаның ұрпағын жалғаған да, Гүлнәр мен Гаухарға да адал ана болдың.

Раечка — Ғабеннің музасы болды. Басқа басқа «Қыз Жібек» кинофильмінің сценарийі мен өмірге «Ұлпанның» келуіне себепкер болған да Раиса болатын. Сосын Ғабен жайлы айтқанда бота көздеріңіз суланып, күрсініспен, сағынышпен мұндана айтушы ең... Сағынушы ең...

Сені бізден алып кеткен сол ұлы сағыныш, ұлы махаббат шығар деймін қазір..

Рая, Раечка, Раиса Мажитовна бір сөзбен айтқанда сізбен қоштасқымыз келмейді. Өйткені, сұлу жандар өлмейді. Сұлулар жоғарылай түседі. Сіз ешқашан сөнбейтін қазақ киносының жарық жұлдызы едіңіз, бар болғаны сіз енді тек жоғарыға ұшып кеттіңіз...

Талғат ТЕМЕНОВ
ҚР Халық артисі, профессор

Меншік иесі:
«Қазақ үні» ЖШС
ҚАЗАҚ ҮНІ
Президент —
Редакторлар кеңесінің төрағасы —
Қазыбек ИСА

Бас редактор — Құлтолеу МҰҚАШ

Бас редактордың бірінші орынбасары — Зейнолла АБАЖАН

Бас редактордың орынбасары — Азамат ТАСҚАРАҰЛЫ

Жауапты хатшы — Гүлмира САДЫҚ

Бөлім редакторлары:

Дастан ЕЛДЕС (орыс редакциясы)

Айнұр АХМЕТ (мәдениет)

Нұржан АСАН (көркемдеуші)

АЙМАҚТАҒЫ ТІЛШІЛЕР:

Астана тілшілер қосыны:

Азамат ТАСҚАРАҰЛЫ

(8-702-931-89-86)

Жасұлан ИСА

(8-776-120-19-72)

Ақмола облысы:

Бақыт СМАҒҰЛ (8-701-626-77-66)

Арқалық қаласы:

Нұрсұлтан НҮРМАН

(8-702-688-84-87)

Алматы облысы:

Айтақын БҰЛҒАҚ (8-702-239-62-99)

Мәди ИСЛАМ (8-775-119-12-13)

Мырзағали НҮРСЕЙІТ (8-701-771-6496)

Қанат БІРЖАНСАЛ (8-775-323-0850)

Батыс Қазақстан облысы:

Қажымұқан ҒАБДОЛЛА

(8-701-111-61-05)

Жезқазған қаласы:

Жанат АСАНҚАЛИ

(8-702-384-12-00, 8-707-261-20-98)

Сәтбаев қаласы:

Абдолла ДАСТАН

(8-71063) 7-20-97, 8-777-302-46-79)

Қарағанды облысы:

Ахметқали ХАЛЕНОВ (8-701-450-30-18)

Қостанай облысы:

Төлен РАМАЗАНҰЛЫ (8-701-174-06-70)

Семей қаласы:

Рахат АЛТАЙ

(8-775-998-15-39)

Маңғыстау облысы:

Сағындық РЗАХМЕТ (8-775-379-84-88)

Түркістан облысы:

Әбдіғалпай АЙДАР

(8-702-475-75-66, 8-771-390-73-75)

Асылхан ӘЛІ (8-701-626-88-32)

Түркістан қаласы:

Әтіргүл ТӘШІМ (8-702-489-47-23)

Атқарушы директор —

Қаныш ЖАРЫЛҚАСЫН

Тарату бөлімі:

Астанада:

Жасұлан ИСА

(8-776-120-19-72)

Шымкентте:

Мүтән ИСМАЙЫЛ (8-701-692-1340),

Астанада «Алты Алаш» (87015728847)

дүңгіршіктерінде сатылады

Газет ҚР Мәдениет және ақпарат

министрлігінде 19. 12. 2012 жылы тіркелген.

Күәлік №13976-Г (Алғашқы күәлік

№1270-Г, 01. 08. 2000 жыл).

Автордың пікірі мен редакция көзқарасы сәйкес келе бермейтінін ескертеміз.

Қолжазбалар өңделеді және қайтарылмайды.

Жарнама мәтініне жарнама беруші жауап береді.

Газеттен көшіріліп басылса, сілтеме жасалуы шарт.

Газетте «Қазақпараттың» материалдары пайдаланылды.

Газет «Қазақ үні» компьютер орталығында беттелді

АЙЛЫҚ ТАРАЛЫМЫ — 60 400

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ — 65380

Редакцияның мекен-жайы:

050006, Алматы қаласы, Қалқаман-3

ықшамауданы, С. Сейітов көшесі, 11 үй

Байланыс телефоны:

8 (727) 398-57-31

E-mail: qazaquni2000@gmail.com

www. qazaquni. kz

Кезекші редактор —

Дастан ЕЛДЕС

ТОО «Қазақ үні»

БИН 000540006784

ИИК KZ5085600000038541

АГФ АО «БанкЦентрКредит»

г. Алматы, БИК КСВКЗКХ, Кбе 17

Басылды. Алматы қ., С. Мұқанов к., 223 б.

Көлемі: 6 баспа табақ

Ⓐ — материалдың жариялану ақысы төленген

■ SPORT

«Дүйсенбілік спорт» жобасы өз мәресіне жетті

«Дүйсенбілік спорт» мемлекеттік-әлеуметтік жобасы аясында Алматы қаласы Қоғамдық даму басқармасының қолдауымен «Адырна» қоғамдық қорының ұйымдастыруымен «Олжа» спорт футбол алаңында базар жастары арасында жаз бойы өткен сайыстың ақтық мәресі өтті.

«Дүйсенбілік спорт» жобасы аясында Алматы қаласындағы 46 сауда орынында спорттық шараларға (футбол және волейбол) қатысуға шақыру мақсатында үгіт-насихаттық жұмыстар, базар әкімдіктерімен келіссөздер жүргізілді. Нәтижесінде қалалық базарлардан 32 футбол командасы, 16 волейбол командасы іріктеліп шықты.

Жалпы ойындар барысында әдемі ойын үлгісін көрсетіп, 4 команда іріктеліп шыққан еді. Атап айтқанда «7 құрдас-2», «Карсити», «Саламат» және «Бахар и К» командалары ақтық сайыста өзара жеңімпазды анықтады.

Ашылу салтанаты ҚР әнұранымен басталып, әрмен қарай «Адырна» ұлттық этнографиялық бірлестігі қоғамдық қорының президенті Арман Серікұлы Әубәкір спорттың қасиеті, маңызы және мәнін насихаттап, салауатты өмір салтын сақтау жастардың өркендеуінің, ұлттың болашағының сара жолы екенін айтып, спортшыларға сәттілік тіледі.

Өте тартысты өткен футбол ойыны барысында төмендегідей командалар жеңіс тұғырынан көрінді.

Бірінші орын — «Саламат»- кубок, медаль, диплом және 150 мың теңге ақшалай сыйлықпен;

Екінші орын — «Кар-сити» кубок, медаль, диплом және 100 мың теңге ақшалай сыйлықпен;

Үшінші орын — «Жеті құрдас» кубок, медаль, диплом және 50 мың теңге ақшалай сыйлықпен;

Төртінші орын — «Бахар и К» кубок, медаль, диплом және 30 мың теңге ақшалай сыйлықтармен марапатталды.

Мұхамеджан ӘБДІБЕК